

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Marko Vuković

**REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU SVETOVNE TRGOVINSKE ORGANIZACIJE:
ALI JE VELIKOST POMEMBNA?**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2003

KAZALO

UVOD	3
1. NAMEN IN ORIS DIPLOMSKEGA DELA	9
1. 1. OPREDELITEV PROBLEMA IN HIPOTEZE	9
1. 2. METODOLOGIJA	14
1. 3. STRUKTURA NALOGE	16
2. ORIS RAZVOJA GATT IN WTO	18
2. 1. PRVA PRIZADEVANJA PO LIBERALIZACIJI MEDNARODNE TRGOVINE PROTI KONCU II. SVETOVNE VOJNE	18
2. 2. AMERIŠKI POLITIČNO-EKONOMSKI ARGUMENTI ZA LIBERALIZACIJO	22
2. 3. VZPOSTAVITEV IN RAZVOJ MULTILATERALNEGA TRGOVINSKEGA SISTEMA	25
2. 4. URUGVAJSKI KROG POGAJANJ IN USTANOVITEV WTO	27
3. REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU GATT	31
3. 1. UVOD	31
3. 2. ZGODNJE OBDOBJE	31
3. 3. POGODBENA PODLAGA ZA POSTOPKE REŠEVANJA SPOROV V OKVIRU GATT	33
3. 4. RAZVOJ POSTOPKOV ZA REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU GATT OD 60. LET DO USTANOVITVE WTO	35
3.4.1. <i>Izboljšave mehanizma za reševanje sporov v okviru tokijskega kroga pogajanj ...</i>	<i>36</i>
3. 5. OD TOKIA DO URUGVAJA	39
4. POSTOPKI ZA REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU WTO	42
4. 1. JURISDIKCIJA	43
4. 2. PRAVNI VIRI	45
4. 3. PANELNI POSTOPEK	48
4. 4. PRITOŽBENI POSTOPEK	52
4. 5. IZVAJANJE PRIPOROČIL IN SKLEPOV DSB	54
4. 6. KOMPENZACIJA IN PREKINITEV KONCESIJ	55
5. REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU WTO IN VELIKOST DRŽAV	58
5. 1. UGOTOVITVE	61
5. 2. VELIKOST DRŽAVE IN NARAVA ODLOČITEV ORGANOV WTO	63
5. 2. 1. <i>Značaj mehanizma za reševanje sporov in velikost države</i>	<i>65</i>
6. POSTOPKI ZA REŠEVANJE SPOROV V WTO: PRAVO ALI DIPLOMACIJA?	67
6. 1. MEDNARODNOPRAVNI STATUS PRIPOROČIL DSB	67
6. 2. OD GATT K WTO: OD DIPLOMACIJE K PRAVU?	68
6. 2. 1. <i>Sklepne ugotovitve</i>	<i>70</i>
ZAKLJUČEK	71
SEZNAM SLIK IN TABEL	75
VIRI	76

UVOD

Mednarodni ekonomski odnosi so tisto področje širše discipline mednarodnih odnosov, ki v zadnjem času vse bolj pridobiva na pomenu. Nenazadnje smo tudi v Sloveniji že dolgo priča neposrednemu kapitalskemu povezovanju domačih podjetij s tujimi, občasno pa dokaj mirno gladino slovenske gospodarske scene razburka poskus prevzema kakšnega paradnega konja slovenskega gospodarstva s strani tuje multinacionalke. Pri tem gre seveda le za pomanjšano sliko dogajanja v svetu: vzpon mednarodnih finančnih in trgovinskih tokov po II. svetovni vojni, ki ga je omogočil predvsem tehnološki napredek na področjih transporta in telekomunikacij, vse bolj vpliva na življenjski standard ljudi po vsem svetu. Zviševanje življenjskega standarda prebivalstva je tudi poglaviten cilj ekonomskih politik večine držav – razlike se pojavijo predvsem v načinu, *kako* zvišati življenjski standard, oz. omogočiti konstantno rast bruto družbenega proizvoda (BDP). Gospodarske in trgovinske politike držav so praviloma usmerjene k uresničevanju tako definirane nacionalnega gospodarskega interesa, pri čemer pa je vsakokratna ekonomska politika rezultat več faktorjev: od specifične konstelacije gospodarske in politične moči v mednarodnem okolju preko odzivov na ekonomske politike drugih držav do čisto notranjepolitičnih dejavnikov (interesne skupine, politični sistem,...). Ekonomske politike držav zato nikakor niso enoznačne, še več, mnogokrat se celo zdi, da so sestavljene iz medsebojno nezdržljivih dejavnikov¹. Podobno velja tudi za interakcije med ekonomskimi politikami različnih držav: v veliki večini primerov so te politike medsebojno nezdržljive, tako da pogosto trčijo druga ob drugo – s tem dobi uresničevanje nacionalnega gospodarskega interesa značaj igre z ničelno vsoto, kar poveča skušnjave držav po uveljavljanju različnih tipov politik osiromašenja soseda (t. i. *beggar-thy-neighbour policy*).

¹ Lep primer za to je sedanja ekonomska politika ZDA. Predsednik ZDA George Bush je ob svoji izvolitvi l. 2000 napovedal, da se bo zavzemal za čimprejšnji začetek novega kroga pogajanj o liberalizaciji trgovine z blagom in storitvami ter je v skladu s tem kongresu predložil zakon, s katerim se le-ta odpoveduje pravici do vlaganja amandmajev na izpogajan trgovinski sporazum - lahko ga le potrdi ali pa zavrne (t. i. *trade promotion authority* oz. *fast-track*). Da pa bi kongres potrdil to jasno *liberalistično* usmeritev Busheve administracije, pa je moral predsednik privoliti v *protekcioniistične* zahteve jeklarske industrije po zvišanju carinskih stopenj za jeklo iz drugih držav.

Izkušnja II. svetovne vojne se je ravno v zgoraj omenjenem smislu močno vtisnila v razmišljanja državnikov, ki so se na konferenci v Bretton Woodsu leta 1944 namenili izoblikovati nov svetovni ekonomski red. Razmah protekcionizma in posledično veliko večja verjetnost trgovinskih vojn v 30. letih prejšnjega stoletja sta bila označena kot poglavitna vzroka, ki sta pripeljala do II. svetovne vojne. Diskreditacija protekcionističnih politik je vodila k vse pogostejšemu sprejemanju liberalističnih argumentov, katerih bistvo je bilo (in je še) zagovarjanje odpiranja trgov in sprostitev mednarodnih finančnih tokov kot sredstva za učinkovitejšo alokacijo resursov in s tem trajno rast BDP. Seveda pri tem gospodarstveniki in državniki niso imeli v mislih nenadzorovanega odpiranja trgov oz. sprostitev finančnih tokov, marveč so hoteli predvsem zagotoviti institucionalne pogoje, v okviru katerih bi bilo omogočeno učinkovito uveljavljanje liberalističnih gospodarskih in trgovinskih politik, ne da bi pri tem le-te zašle v nepotrebne skrajnosti in ki bi obenem omogočali reševanje morebitnih sporov glede ekonomske oz. trgovinske politike na diplomatski način ter s tem preprečili zatekanje k enostranskim povračilnim ukrepom v obliki poviševanja carinskih stopenj oz. uporabi drugih uvoznih ovir, kar bi lahko pomenilo uvod v trgovinsko vojno. Za področje mednarodne trgovine je bilo to storjeno leta 1948, ko je v veljavo stopil Splošni sporazum o carinah in trgovini (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT).

GATT kot tak je bil seveda neke vrste nedonošenček, saj so države vseskozi predvidevale, da bo sporazum stopil v veljavo pod dežnikom Mednarodne trgovinske organizacije (*International Trade Organization*, ITO), o katere ustanovni listini so se države - tako kot o GATT - pogajale od leta 1946 naprej. Zaradi pomislekov ameriškega kongresa, ki se je upiral kakršnikoli omejitvi suverenosti s strani mednarodnih organizacij, so pogajanja o ITO potekala mučno počasi, medtem ko so se države v okviru GATT že zavezale k nekaterim koncesijam v zvezi z znižanjem carinskih dajatev in siceršnjim odpiranjem svojih trgov. Kljub temu, da so na konferenci o mednarodni trgovini v Havani, ki je pod okriljem Organizacije Združenih narodov (OZN) potekala v začetku leta 1948, pogajalci dosegli načelno soglasje o vsebini ustanovne listine ITO, pa je bilo že takrat jasno, da se bo ratifikacija omenjene listine in s tem vzpostavitev ITO v ameriškem kongresu zavlekla: države so se

zato sporazumele, da bodo GATT začasno začele izvajati že pred vzpostavitvijo ITO. Ker ameriški kongres ni nikoli uspel ratificirati ustanovne listine ITO, je GATT, ki je bil prvotno mišljen kot dodatek k listini ITO in so ga države izvajale zgolj začasno, postal eden izmed temeljev povojne ekonomske ureditve.

Do leta 1995 je bil tako GATT - vključno z vsemi popravki in amandmaji - temeljni instrument, ki je določal pravila ravnanja držav v mednarodnih trgovinskih odnosih, pri čemer pa za GATT, kljub temu da je razpolagal s stalnim sekretariatom, ne moremo trditi, da je funkcioniral kot mednarodna organizacija. Z vse večjim obsegom in raznolikostjo mednarodne trgovine pa se je pojavila potreba po sporazumu, ki bi poleg trgovine z blagom vključeval tudi trgovino s storitvami in pravila za področje intelektualne lastnine. Leta 1995 je bila s tem namenom ustanovljena Svetovna trgovinska organizacija (*World Trade Organization, WTO*) – kot eden izmed aneksov je bil k njeni ustanovni listini pripojen tudi GATT, vključno z vsemi spremembami do leta 1994; s tem je GATT v okviru mednarodne gospodarske ureditve končno zavzel tisto mesto, ki mu je bilo namenjeno že pred pol stoletja -, ki pa ji je bila zaupana še ena pomembna naloga: reševanje sporov v zvezi z (ne)izvajanjem obveznosti iz Sporazuma o ustanovitvi WTO (*Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*). Po mnenju mnogih gre tukaj za najpomembnejši dosežek t. i. Urugvajskega kroga GATT, saj so države članice WTO s tem dobile možnost, da nejasnosti in spore v zvezi z (ne)izvajanjem določil *Sporazuma o ustanovitvi WTO* rešujejo s pomočjo transparentnega, objektivnega in časovno omejenega postopka, kar seveda ponuja manj izgovorov in opravičil za protekcionistične protiukrepe v primeru domnevnega nespoštovanja določil *Sporazuma o ustanovitvi WTO*. Razmah mednarodne trgovine z blagom in storitvami, prav tako pa vse večje težave z uveljavljanjem pravic do intelektualne lastnine so povečali odvisnost in interakcijo držav z mednarodnim okoljem, obenem pa se je s tem povečala tudi verjetnost gospodarskih sporov², ki bi lahko pripeljali do trgovinskih vojn.

² Naj omenim samo tiste bolj razvpite: ZDA: EU - uvozni režim za banane, EU: ZDA - izvozne subvencije za ameriška podjetja, EU: ZDA - genetsko modificirana govedina, EU in drugi: ZDA - antidumpinški zakoni,...

Prav preprečevanje trgovinskih vojn je tudi najpomembnejša naloga mehanizma reševanja sporov: obseg škode, ki jih eskalacija trgovinskih sporov lahko prizadene gospodarstvu prizadetih držav, se običajno meri v milijardah ameriških dolarjev in lahko pripelje do nestabilnosti mednarodnega kakor tudi nacionalnega ekonomskega okolja. Posledice te nestabilnosti smo imeli priložnost opazovati na primeru Mehike (1995), Jugovzhodne Azije (1997) in Rusije (1998)³, tako da lahko rečemo, da ima mehanizem reševanja sporov tudi (če ne predvsem) varnostno funkcijo. Učinkovito reševanje trgovinskih in drugih gospodarskih sporov med državami zaradi vse večjega razmaha mednarodnega ekonomskega sodelovanja ter odvisnosti držav od izvožno-uvoznih tokov zato vse bolj pridobiva na pomenu, kar se kaže predvsem v povečani pripravljenosti držav, da trgovinske in druge gospodarske spore razrešijo v okviru WTO.

Ob tem se seveda pojavlja mnogo vprašanj, ki so povezana predvsem z delovanjem mehanizma za reševanje sporov: ali gre za pravičen sistem, ki je bližje sodnemu postopku kot diplomaciji, kakšno vlogo igra velikost in gospodarska moč države, kakšne so možne sankcije v primeru neupoštevanja priporočil,...Vse to so vprašanja, ki se dotikajo same narave mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO in ki bistveno določajo ter omejujejo njegov doseg. Še posebej pomembna so ta vprašanja za majhne države, ki so relativno bolj odvisne od mednarodne menjave kot pa velike države, obenem pa ne razpolagajo z njihovo gospodarsko, politično in vojaško močjo. Majhne države so predvsem iz dveh razlogov močno odvisne učinkovitosti in pravičnosti mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO:

1 zaradi svoje odvisnosti od mednarodne trgovine so veliko bolj občutljive na kakršnokoli zviševanje uvoznih dajatev in druge uvozne ovire (t. j. kršitve določil *Sporazuma o ustanovitvi WTO*),

³ Res je, da gre pri naštetih primerih za finančne krize: vendar pa je potrebno poudariti, da finančnih in trgovinskih tokov ter pravil za njihovo urejanje ni mogoče strogo ločiti. Destabilizacija trgovinskih tokov ima pomembne učinke na finančne tokove in obratno.

2 nimajo na voljo zadostnih sredstev za ekonomsko ali drugo prisilo, kar bi jim omogočalo enostransko izsiliti spoštovanje določil *Sporazuma o ustanovitvi WTO*.

Analiza mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO naj bi torej pokazala, ali lahko majhne države računajo na objektivni postopek v okviru tega mehanizma oz. kakšne so razlike med obravnavanjem majhnih in velikih držav. Za verodostojnost vsakega mehanizma za reševanje sporov je namreč izredno pomembno, kako ga države razumejo: če nanj gledajo kot na mehanizem, ki favorizira določeno skupino držav, potem si od njega ne bodo mnogo obetale, zaradi česar bo število predloženih sporov manjše, avtoriteta takšnega foruma za reševanje sporov pa bo upadla. Ta vprašanja so navsezadnje relevantna tudi za Slovenijo, ki je ob koncu januarja 2002 obvestila ustrezne organe WTO o domnevnem kršenju določil *Sporazuma o ustanovitvi WTO* s strani Republike Hrvaške⁴ in napovedala, da bo od slednje zahtevala odškodnino - seveda le v primeru, če bodo ustrezni organi za reševanje sporov v okviru WTO razsodili v korist Republike Slovenije in če se državi ne bosta sporazumeli drugače.

Nenazadnje je potrebno relevantnost mehanizma za reševanje sporov opazovati tudi v luči skorajšnjega vstopa Slovenije v Evropsko unijo (EU). Velikokrat se namreč pojavljajo mnenja, da gre pri vstopanju v institucije takšnega tipa za odrekanje določenim pomembnim vzvodom gospodarske in finančne politike. Prav vprašanje enakega ali neenakega obravnavanja držav v postopkih razreševanja sporov je tukaj izredno pomembno za Slovenijo: če pomeni gospodarska in politična moč v teh postopkih prednost, potem Slovenija z vstopom v EU sicer izgubi učinkovite vzvode vplivanja na nekatere vidike gospodarske politike, hkrati pa kot članica EU pridobi določeno pogajalsko moč v postopkih razreševanja sporov WTO.

Seveda ima odgovor na vprašanje, koliko vpliva gospodarska in siceršnja moč države na rezultate postopkov za razreševanje sporov tudi širše

⁴ Gre za t. i. naftno vojno: Republika Hrvaška je namreč s posebnim pravilnikom močno omejila transport določenih snovi (nafta, kemikalije) čez svoje ozemlje, domnevno zaradi okoljevarstvenih razlogov, kar je močno prizadelo slovenske izvoznike nafte in kemičnih snovi, posledično pa seveda tudi podjetja, ki se ukvarjajo s transportom tega blaga.

implikacije, ki niso pomembne zgolj za majhne države, ampak zadevajo delovanje multilateralnega trgovinskega sistema kot takega. Arbitrarno (ne)izpolnjevanje obveznosti iz *Sporazuma o ustanovitvi WTO* namreč vnaša v mednarodno gospodarsko okolje elemente nestabilnosti in netransparentnosti, ki jih je mogoče odpraviti zgolj z jasno določitvijo obveznosti, ki jih imajo države po tem sporazumu. Pomemben indikator za to, ali mehanizem reševanja sporov prispeva k razjasnjevanju, interpretaciji in jasnejšemu določanju obveznosti držav je, ali so vse države, ne glede na svojo gospodarsko ali politično moč, obravnavane enako – skratka, gre za to, ali imamo pri mehanizmu za reševanje sporov v okviru WTO opravka s procesom, ki je bližje diplomaciji, ali s procesom, ki je - vsaj v grobem - bolj podoben sodnemu postopku. Vprašanja vpliva velikosti in moči v postopkih za reševanje sporov in vprašanja same narave teh postopkov ni mogoče obravnavati ločeno, saj odgovor na vsako izmed njiju vsebuje pomembne implikacije za nadaljnje smernice razvoja mednarodnega gospodarskega sistema: torej, ali gre pri le-teh zgolj za nadaljevanje razvoja v smeri argumentov moči (t.j. klasične gospodarske diplomacije), ali pa je bil z mehanizmom za reševanje sporov v okviru WTO opravljen določen kvalitativen preskok k bolj uravnoteženemu, k pravilom orientiranemu sistemu regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov.

1. NAMEN IN ORIS DIPLOMSKEGA DELA

1. 1. Opredelitev problema in hipoteze

V pričujočem delu bom poskusil odgovoriti na prej omenjeni vprašanji, in sicer:

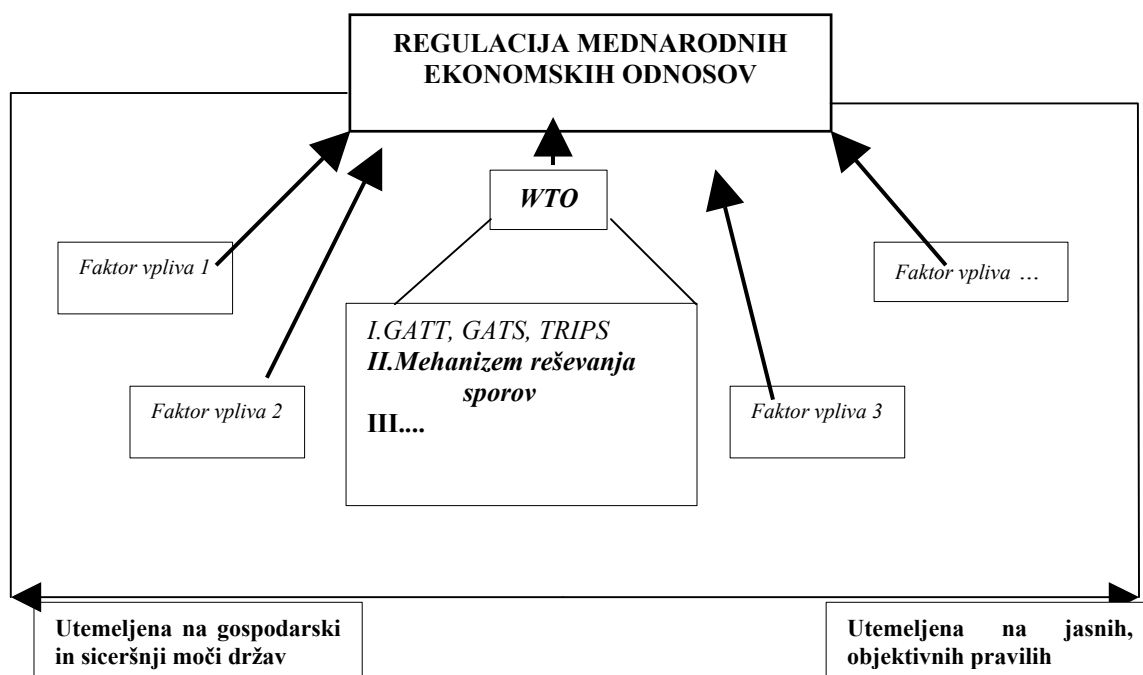
1. ali vpliva velikost in gospodarska moč države na rezultate postopkov reševanja sporov v okviru WTO ter

2. ali predstavlja mehanizem reševanja sporov v okviru WTO objektivni proces, ki omogoča večjo transparentnost in predvidljivost v mednarodnem ekonomskem okolju

Seveda ne moremo pri nobenem izmed vprašanj pričakovati enoznačnih odgovorov, saj gre za vprašanja, ki se primarno tičejo nekega procesa, ki je še v teku (t.j. regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov), še več, zdi se, da nam lahko odgovori na omenjena vprašanja v najboljšem primeru nakažejo trende, v smeri katerih poteka razvoj regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov. Pogodbeno urejanje mednarodnih ekonomskih odnosov s katerim imamo opraviti tudi pri mehanizmu za reševanje sporov v okviru WTO, je namreč proces, ki ima svoje korenine v pogajanjih, ki so vodila do vzpostavitve multilateralnega finančnega in trgovinskega sistema v prvih letih po koncu II. svetovne vojne z eksplicitnim namenom ustvariti takšne institucionalne in siceršnje pogoje, ki bodo omogočali urejeno, predvidljivo in transparentno delovanje držav v mednarodnih ekonomskih odnosih⁵. V pričujočem tekstu se ne nameravam ukvarjati z vprašanjem, ali multilateralni trgovinski sistem, ki je bil vzpostavljen leta 1948 in pomembno nadgrajen leta 1995 z ustanovitvijo WTO, uspešno usmerja delovanje držav k svojim deklariranim (pa tudi implicitnim) ciljem. Takšno raziskovanje bi zahtevalo preveč prostora, predvsem pa preveč časa – vendar pa to ne pomeni, da odgovora na zgoraj omenjeni dve vprašanji nista vsaj v neki meri relevantna

⁵ Ali z drugimi besedami: cilj multilateralnega trgovinskega in finančnega sistema je zmanjšati tveganja, povezana z mednarodnimi transakcijami, ki se odražajo v višini premij, ki jih ekonomski subjekti plačujejo v svojem mednarodnem delovanju. Zmanjšanje tveganj vodi do zniževanja premij, le-to pa omogoča in spodbuja večjo gostoto mednarodnih transakcij.

za oceno uspešnosti delovanja multilateralnega trgovinskega sistema. Odgovora na ti dve vprašanji (vpliv velikosti in moči držav ter značaj mehanizma za reševanje sporov) sta namreč po mojem mnenju pomembna indikatorja za to, v katero smer se razvija regulacija mednarodnih trgovinskih odnosov: torej ali sledi svojim deklariranim ciljem (t.j. vzpostavljanju na objektivnih, jasnih pravilih utemeljenega sistema mednarodnih trgovinskih odnosov), ali pa predstavlja zgolj kuliso, za katero se še vedno odvijajo klasična merjenja moči med državami. Vsaj delno lahko torej z iskanjem odgovorov na ti vprašanji pokažemo na morebitno (ne)uspešnost in (ne)učinkovitost multilateralnega trgovinskega sistema ter ocenimo njegovo vlogo in prispevek k regulaciji mednarodnih ekonomskih odnosov (glej sliko 1).

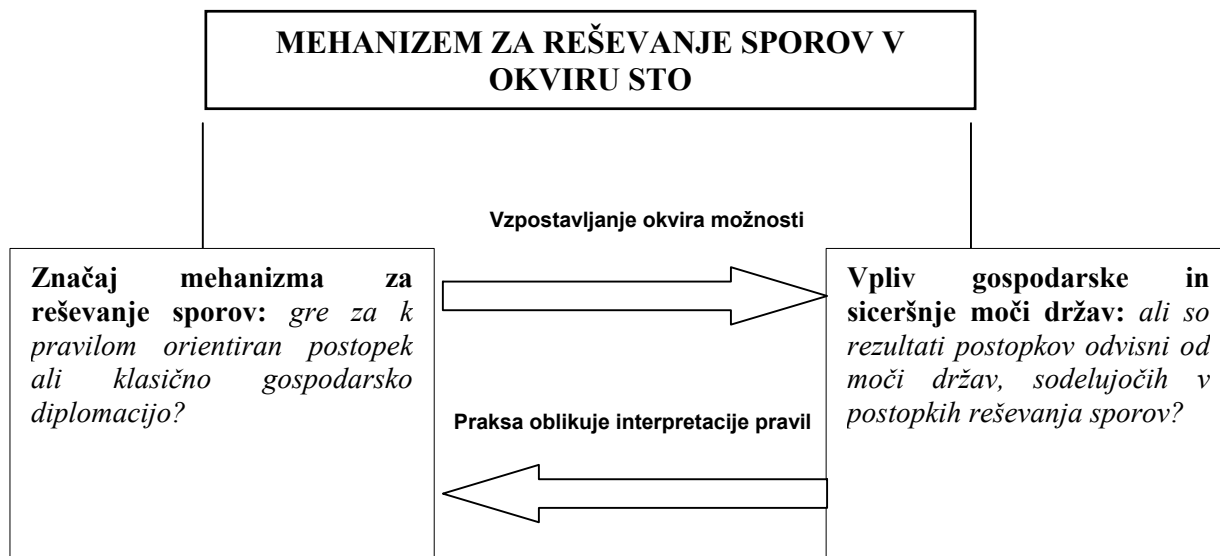

Slika 1: vpetost predmeta raziskovanja v širšo problematiko regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov

Relativna pomembnost odgovorov na ti dve vprašanji se seveda poveča, če vemo, da predstavljajo sporazumi v okviru Svetovne trgovinske organizacije temeljni instrument regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov, še več, ker sta njihov nastanek in zgodovina tesno povezani z drugimi temeljnimi institucijami, ki igrajo pomembno vlogo v mednarodni ekonomiji (Mednarodni

monetarni sklad, skupina Svetovne banke, OECD), je potrebno upoštevati tudi morebiten *spill-over* učinek, ki bi ga imel določen razvoj na področju regulacije mednarodne trgovine v okviru WTO na druge institucionalne in regulativne dejavnike v mednarodnem ekonomskem sistemu.

Vprašanje vpliva gospodarske in siceršnje moči države na rezultate postopkov za reševanje sporov v okviru STO je tesno povezano tudi s samim značajem teh postopkov, saj manjši vpliv gospodarske moči države na rezultate postopkov za reševanje sporov običajno kaže na to, da gre za objektivni in transparenten postopek. Vendar pa sama (ne)zmožnost vpliva določene države na rezultate postopkov reševanja sporov ne more dati celovitega odgovora na vprašanje o značaju teh postopkov, saj so slednji preveč kompleksni, da bi bilo mogoče problematiko njihovega značaja preprosto zvesti na vprašanje vpliva gospodarske moči. Iskanje odgovorov na obe vprašanji mora torej nujno potekati vzporedno, saj gre za problematiki z različno stopnjo kompleksnosti – pri tem seveda ne gre izgubiti izpred oči dejstva, da sta ti problematiki tesno prepleteni in sicer na način povratne zveze: značaj mehanizma za reševanje sporov namreč predstavlja okvir, ki postavlja (ali pa tudi ne) meje mogočemu vplivu gospodarske moči držav na rezultate postopkov, hkrati pa dejanska praksa v postopkih reševanja sporov vpliva na in sooblikuje interpretacijo pravil, ki vodijo in usmerjajo reševanje sporov v okviru STO (glej sliko 2).

Slika 2: povezanost problematik v zvezi z mehanizmom reševanja sporov v okviru WTO

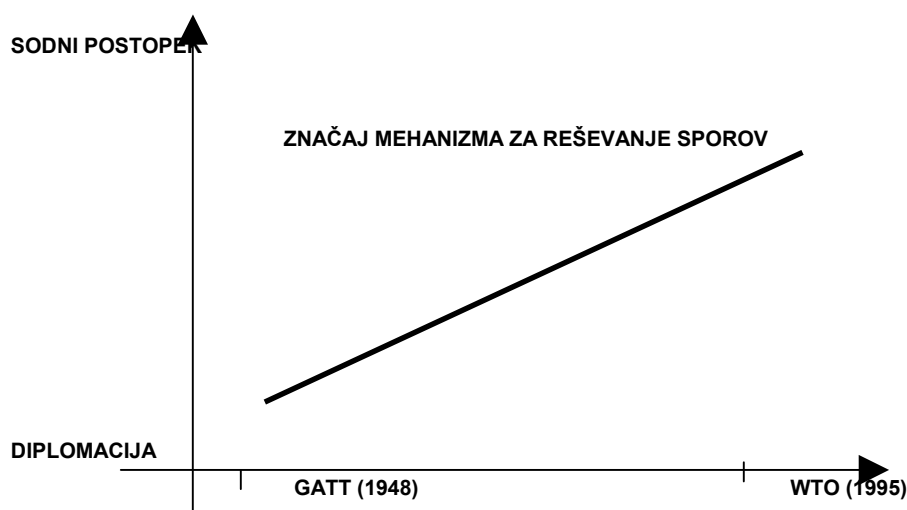
V skladu z tako zastavljenim področjem preučevanja je mogoče razbrati dve temeljni dilemi, ki ju je potrebno razrešiti, da bi lahko z določeno stopnjo jasnosti opredelili, na kakšen način deluje mehanizem za reševanje sporov v okviru STO in v kakšni smeri poteka njegov razvoj, in sicer:

1. **značaj mehanizma za reševanje sporov:** ali pogodbeno določila, ki opredeljujejo postopke za reševanje sporov, v zadostni meri zagotavljajo pogoje za objektivno, transparentno in učinkovito obravnavo predloženih sporov;
2. **dejanska praksa:** ali in kakšno vlogo igra politična in gospodarska moč držav pri odločanju teles, ki so v STO pristojna za reševanje sporov

Ti dve dilemi ponujata tudi osnovo za postavitev dveh temeljnih hipotez, katerih dokazana (ne)veljavnost bo omogočila nadaljnje sklepanje o mestu in pomembnosti mehanizma za reševanje sporov v mednarodnih ekonomskih

odnosih. Narava vsake od hipotez, ki naj bi razrešili zgornji dve dilemi, je seveda različna, saj sta zasidrani v dveh, mnogokrat nasprotujočih si poljih: prva v polju normativnega, druga v polju konkretnega.

Hipoteza 1: *Razvoj mehanizmov za reševanje sporov je od časa svojih začetkov v okviru GATT šel v smeri vse večje usmerjenosti k pravilom (učinkovitega reševanja sporov po za to določenih pravilih) in opuščanja prakse gospodarske diplomacije.*

Slika 3: hipoteza 1

Dokaz (ne)veljavnosti te hipoteze bi moral dati odgovor na vprašanje, kakšen je normativni (t.j. mednarodnopravni, institucionalni) značaj mehanizma za reševanje sporov v okviru STO ter obenem ponuditi izhodišča za raziskavo, kako takšen ali drugačen normativni okvir spodbuja in oblikuje način delovanja in odločanja v konkretnih sporih predloženih telesom, ki so v STO pristojna za njihovo razreševanje. Ta hipoteza kot neodvisno spremenljivko predpostavlja časovni horizont od vzpostavitve multilateralnega trgovinskega sistema GATT v letu 1948 do danes, vključno z tistimi rezultati pogajalskih krogov (oz. rund), ki so urejali vprašanje reševanja sporov.

Tej hipotezi komplementarna je druga:

Hipoteza 2: Večja je politična in gospodarska moč države, bolj se postopek reševanja sporov nagiba praksi gospodarske diplomacije in manj je usmerjen k pravilom.

Slika 4: hipoteza 2

Pri tej hipotezi je kot neodvisna spremenljivka predpostavljena politična in gospodarska moč države, ki naj bi vplivala na konkretno praksa odločanja v telesih WTO, pristojnih za reševanje sporov. Druga hipoteza je prvi komplementarna v toliko, v kolikor se ukvarja predvsem z konkretnimi rezultati postopkov za reševanje sporov, medtem ko je prva osredotočena na normativni razvoj mehanizma za reševanje sporov. Šele spoj normativnega in konkretnega omogoča objektivno ocenjevanje pomena in narave mehanizma za reševanje sporov, saj osredotočanje zgolj na eno izmed komponent nujno vodi do nepopolnih zaključkov in s tem tudi do nezmožnosti celovito razrešiti zgoraj omenjeni dilemi.

1. 2. Metodologija

Metode raziskovanja, ki jih bom uporabil, so prilagojene različnim značilnostim zgoraj formuliranih hipotez. Medtem ko gre pri prvi hipotezi za preverjanje, kako se je postopek reševanja sporov oz. multilateralni trgovinski sistem razvijal normativno od svojega nastanka pa do danes, gre pri drugi predvsem za preučevanje konkretnih postopkov reševanja sporov in njihovih

rezultatov. Za oba problemska sklopa zato ni smiselno uporabiti enotnega metodološkega orodja, saj bi to lahko vodilo k popačenju ugotovitev, pomenilo pa bi tudi nasilje nad dejstvi. Analiza značaja mehanizma za reševanje sporov je v grobem razdeljena na dva dela tudi zato, da bi bila naloga metodološko bolj konsistentna, kar pa je mogoče doseči le tako, da se vsaka izmed hipotez preveri z njej prilagojenim metodološkim orodjem. Ker sta si hipotezi med seboj komplementarni – ena govori o normativnem elementu, druga o konkretnem -, bi takšna morali biti tudi metodološki pristopi k vsaki izmed njiju.

Preverjanje prve hipoteze temelji predvsem na dveh stebrih: analizi in interpretaciji primarnih ter sekundarnih virov. Pri analizi primarnih virov sem se odločil uporabiti predvsem funkcionalno in primerjalno metodo interpretacije, saj sta ti najbolj primerni iz dveh razlogov:

1. prva hipoteza ni osredotočena na eno točko v času, ampak obsega daljše časovno obdobje, v katerem so se namen, oblika in vsebina različnih pravnih aktov ter odločitev spreminjali – narava teh sprememb in njihov pomen pa sta prav v središču pozornosti tako hipoteze kot tudi omenjenih raziskovalnih metod

2. diktije sporazumov, dokumentov in različnih odločitev teles GATT in WTO so zaradi velikega števila različnih interesov držav velikokrat same v sebi kontradiktorne in nelogične: ker preverjanje prve hipoteze ne stremi k sistematični in logični razlagi mednarodnopravnih aktov, ampak zgolj k ovrednotenju njihovega pomena za značaj reševanja sporov, se zdita omenjeni interpretacijski orodji bolj relevantni.

Seveda se preverjanje prve hipoteze nikakor ne izčrpa v analizi primarnih in sekundarnih virov, ampak se predvsem s pomočjo slednjih dotakne tudi zgodovinske in primerjalne analize: prve predvsem v njeni zgodovinsko-razvojni različici, saj gre preverjanje prve hipoteze predvsem v smeri odčitavanja določenega trenda, ki se - ali pa ne – kaže v razvoju značaja multilateralnega trgovinskega sistema (in znotraj njega seveda mehanizmov za reševanje sporov), druge pa v toliko, v kolikor omogoči primerjanje prakse reševanja sporov v okviru GATT s tisto v okviru WTO.

Druga – bolj konkretno usmerjena – hipoteza, s katero želim preveriti vpliv gospodarske in politične moči države na potek postopkov za reševanje sporov, zahteva drug način preučevanja že zato, ker se ukvarja s konkretnimi rezultati teh postopkov. Zaradi tega je njeno preverjanje bolj usmerjeno k študijam posameznih primerov reševanja trgovinskih sporov in analizam statistik. Študije posameznih primerov je v namen najbolje zastaviti ekstenzivno in jih na ta način povezati z analizo statističnih podatkov, pri čemer se nameravam opreti predvsem na podatke in že opravljene študije različnih primerov iz sekundarne literature. Pri tem je potrebno opozoriti na pomen izdelave indeksa gospodarske in politične moči oziroma velikosti – ali pa majhnosti – posamezne države: ta je nujno potreben pri preverjanju omenjene hipoteze, saj slednja temelji prav na povezavi odnosa med gospodarsko in politično močjo države in rezultati postopkov reševanja sporov.. Pri sestavljanju takšnega indeksa se bom oprl na relevantno sekundarno literaturo, kar bom dopolnil z analizo statističnih podatkov.

Metodološko strukturo naloge lahko tako razdelimo na dva dela, ki ustrezata značilnostim vsake od hipotez: tako se za preverjanje prve hipoteze uporabljajo predvsem neempirične metode preučevanja – skladno z normativnim značajem v hipotezi opredeljenih spremenljivk -, medtem ko preučevanje veljavnosti druge, ki je bolj usmerjena h konkretnosti, temelji na empiričnih metodah preučevanja. Ker gre za komplementarna metodološka orodja, si lahko od takšnega načina raziskovanja obetamo večjo jasnost in preverljivost, kot pa če bi se problema značaja mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO lotili zgolj z ene strani in pri tem zanemarili ali normativne ali pa konkretne značilnosti teh postopkov.

1. 3. Struktura naloge

V prvem vsebinskem sklopu naloge se ukvarjam z normativnim razvojem postopkov za reševanje sporov, kjer v prvem poglavju orišem zgodovinske okoliščine nastanka multilateralnega trgovinskega sistema, čemur sledi kratka predstavitev načina delovanja GATT in WTO. V drugem poglavju se posvetim ožji problematiki postopkov za reševanje sporov v okviru GATT, kjer sledim njihovem razvoju od začetka vzpostavitve GATT pa do ustanovitve WTO v

letu 1995. Reševanje sporov v okviru WTO je rdeča nit tretjega poglavja, ki zaključi preučevanje normativnega razvoja postopkov za reševanje sporov.

Drugi vsebinski del je posvečen konkretnim rezultatom postopkov za reševanje sporov v okviru WTO, kjer ovrednotim statistične podatke o rezultatih postopkov reševanja sporov ter ugotovitve apliciram na morebitne razlike med majhnimi in velikimi državami.

Tretji del naloge predstavlja zaključek in ovrednotenje rezultatov raziskovanja v okviru obeh vsebinskih sklopov ter poskus povezati ugotovitve iz normativnega in konkretnega dela naloge v koherentno celoto, čemur sledi zaključek naloge v obliki zavrnitve ali potrditve obeh hipotez.

2. ORIS RAZVOJA GATT IN WTO

Oba temeljna vprašanja, na katera sem se namenil odgovoriti v tem besedilu, je seveda najprej potrebno postaviti v zgodovinski kontekst: ne zato, da bi bila predstavitev postopkov za reševanje sporov bolj ali manj popolna, marveč zato, ker je regulacija mednarodne trgovine eno izmed tistih področij, ki ga je mogoče razumeti le, če imamo vpogled v interese in strateške premisleke akterjev, ki so vanjo vključeni. Čeprav bodo v tem delu predmet preučevanja tudi teme, ki niso neposredno povezane z mehanizmom za reševanje sporov, pa je njihova predstavitev nujna predvsem za ponazoritev načina delovanja posameznih akterjev v mednarodnih ekonomskih odnosih: pri tem bodo predmet obravnave dogajanja, ki segajo v čas pred ustanavljanjem GATT, Mednarodnega monetarnega sklada in Svetovne banke, vendar pa so ključnega pomena za nadaljnji razvoj predvsem multilateralnega trgovinskega sistema in način njegovega delovanja. V vsakem izmed naslednjih razdelkov bom zato poskušal podati razvoj dogodkov v določenem obdobju, čemur bo sledila njihova postavitve v teoretski kontekst ter ovrednotenje pomena, ki ga imajo za določen način razvoja multilateralnega trgovinskega sistema.

2. 1. Prva prizadevanja po liberalizaciji mednarodne trgovine proti koncu II. svetovne vojne

Že leta 1941 je pomočnik ameriškega državnega sekretarja Sumner Welles izrazil tisto temeljno prepričanje, ki je po trdih pogajanjih v Bretton Woodsu tri leta kasneje pripeljalo do ustanovitve mednarodnih ekonomskih organizacij, med njimi tudi GATT:

»Države so izvajale trgovinsko diskriminacijo, ne da bi pri tem pomislile na učinek, ki ga imajo ovire svobodni trgovini na gospodarstva in življenje drugih in - zelo ironično - tudi lastnega naroda. Začudenje, beda in jeza, ki so temu

sledile, so tlakovale pot ravno tistim diktatorjem, ki so nato cel svet pahnili v vojno.» (Palmer in Mavroidis 1999: 1)⁶.

Na tem mestu se - razumljivo - ni mogoče izogniti posebnemu položaju Združenih držav Amerike, ki so ga te uživale v mednarodnih odnosih proti koncu II. svetovne vojne: njihovo gospodarstvo in infrastruktura sta bila nedotaknjena, cena v človeških življenjih v primerjavi z drugimi udeleženci vojne majhna. Moč ZDA je bila po koncu svetovne morije tako na vrhuncu, česar so se zavedali tako njeni politiki kot gospodarstveniki, zato tudi ni presenetljivo, da so prav ZDA diktirale obliko in vsebino povojne mednarodno-gospodarske ureditve. Vzroki in interesi, ki so stali za čisto specifičnimi zunanjepolitičnimi prizadevanji ZDA na gospodarskem področju so zato izredno pomembni kot kazalci in pojasnila za razvoj multilateralnega trgovinskega sistema po sklepu pogajanj v Bretton Woodsu.

Za vse ključne osebnosti v Rooseveltovi administraciji je bilo tako samoumevno, da je šele velika gospodarska kriza v 30. letih prejšnjega stoletja omogočila vzpon Hitlerja na oblast in s tem začetek vojne (Loth 2000: 36). Ta temeljna maksima se je povezovala s prepričanjem čisto politično-ekonomske narave, da je bila kriza posledica gospodarsko-političnega nacionalizma evropskih držav: ameriški državni sekretar Cordell Hull je bil celo mnenja, da »svobodne trgovine in miru ni mogoče ločiti, prav tako kakor ne carinskih ovir, diskriminacije in vojne.« (Loth 2000: 36-37). Vendar pa je potrebno tukaj opozoriti na dejstvo, da prizadevanja ZDA po oblikovanju primerne svetovne gospodarske ureditve niso počivale zgolj na domnevni neločljivosti gospodarskih nacionalizmov, ki se na koncu odražajo v na vojno pripravljenih diktaturah, ampak so izhajala tudi iz čisto konkretnega gospodarskega in političnega položaja ZDA po koncu II. svetovne vojne. Rooseveltova administracija se je namreč le stežka upirala pritisku domačega javnega mnenja, ki je zahtevalo vrnitev vojakov domov in umik ZDA iz svetovnopolitičnega dogajanja, zato je podporo za svoj zunanjepolitični angažma - predvsem na področju ekonomske politike - skušala pridobivati z zelo očitnim poudarjanjem njegove etične dimenzije (prim. Kissinger 1995: 409). »Če bi zmogli odpraviti ekonomsko nezadovoljstvo – posledico ovir

⁶ Vsi prevodi iz angleščine in nemščine so avtorjevi.

trgovini in diskriminacije med državami - kot poglobitni vzrok vojn, bi imeli možnost ustvariti trajen mir,« je govoril Hull (Loth 2000: 37), čeprav je imel pri tem v mislih predvsem interese ameriškega gospodarstva. Slednje je namreč zaradi vojne proizvodnje razpolagalo z zmogljivostmi, ki bi v primeru takojšnje zaustavitve pritoka finančnih sredstev pogojenih z vojnimi prizadevanji, ostale neizkoriščene, najmanj 4,5 milijona ljudi pa bi postalo brezposelnih (Loth 2000: 37). Temeljno načelo liberalistične teorije mednarodne trgovine o svobodni trgovini, ki koristi vsem udeležencem menjave, ter potreba ameriškega gospodarstva in države po novih izvoznih trgih zaradi ohranjanja ravni proizvodnje in življenjskega standarda, sta se torej zelo srečno ujela, še več: tvorila sta tudi podlago za »tezo o identičnosti ameriškega in svetovnega interesa.«⁷ (Loth 2000: 38, prim. tudi Kissinger 1995: 29 – 33).

Takšna prepričanja ameriških politikov so bila seveda pogojena z njihovimi izkušnjami na področju gospodarske politike, ki jo je Rooseveltova administracija začela izvajati leta 1934 in je postala znana kot »New Deal«. Temeljni namen New Dealja je bil predvsem odprava visoke brezposelnosti kot posledice velike gospodarske krize ob koncu 20. let prejšnjega stoletja: kot način vodenja gospodarske politike pa je New Deal počival na predpostavkah kejnezijanske makroekonomske šole, ki je za povečanje kupne moči prebivalstva – in s tem povezano zmanjševanje brezposelnosti - priporočala povečanje obsega investicij države. Rooseveltova makroekonomska politika tako ni ciljala na prerazdeljevanje dohodkov med posameznimi razredi, temveč je poskušala »nasprotja med njimi rešiti s povečevanjem proizvodnje, tako da bi na koncu vsi postali nekoliko bogatejši.« (Loth 2000: 38). Oblikovanje mednarodne gospodarske politike, kakor so si jo zamišljali ameriški politiki, je torej mogoče neposredno povezati z njihovimi izkušnjami na ravni reševanja nacionalnih makroekonomskih problemov: kot opozarja Loth (2000: 38), ne gre pri vztrajanju ameriške vlade ter njenih predstavnikov pri odpiranju trgov za nikakršen »zlonameren cinizem«, ampak zgolj za posledico dolgoletne prakse in izkušenj v upravljanju ameriškega gospodarstva.

⁷ Ali kot se je izrazil nek uslužbenec ameriškega zunanjega ministrstva: »Kar je dobro za Ameriko, je dobro tudi za svet.«

Seveda so takšni argumenti pri drugih državah naleteli na gluha ušesa, kar je razumljivo, saj so z njihovega gledišča zahteve po odpiranju trgov bile predvsem poskus zagotoviti ugoden dostop do pomembnih izvoznih trgov za ameriška podjetja. Ker je bilo ameriško gospodarstvo po koncu II. svetovne vojne »nedvoumno najbolj konkurenčno tudi v svetovnem merilu« (Loth 2000: 38), je bilo poglavitnim ameriškim trgovinskim in tudi siceršnjim partnerjem – predvsem seveda Veliki Britaniji – jasno, da lahko takšna »politika odprtih vrat« pomeni le enostransko podeljevanje ugodnosti ameriškim podjetjem. Britanci so se zato krčevito upirali ameriškim zahtevam po liberalizaciji mednarodne trgovine – začetki pogajanj o tem segajo v leto 1942 in so pomenili predpripravo na Bretton Woods – čemur so sledile »brutalne ameriške grožnje ter britanska popuščanja zaradi strahu pred usihanjem podpore ZDA pri vojnih prizadevanjih in povojni pomoči« (Loth 2000: 39). Takšna *Realpolitik* pa ni prišla do izraza zgolj v zadevah, ki so bile povezane z blagovno menjavo, ampak je bila bolj ali manj standardna praksa –enkrat v obliki groženj po zaustavitvi kreditov, drugič spet v obliki obljub o ugodnejših pogojih odplačevanja le-teh - tudi pri pretežno finančno-političnih pogajanjih v Bretton Woodsu: ustanavljanju Mednarodnega monetarnega sklada in Svetovne banke.

Britanska javnost nikakor ni bila zadovoljna z rezultati teh pogajanj, saj je ameriške cilje in sredstva za njihovo dosego - kljub temu, da so bili ti dokaj blizu britanski intelektualni in političnoekonomski tradiciji – dojemala kot politiko imperializma. Konservativni poslanec v britanskem spodnjem domu Robert Boothby je takole povzel britansko razumevanje politike, ki so jo Američani imeli za del »humanitarnega univerzalizma z njemu lastno moralno dinamiko« (Loth 2000: 38):

»Ameriška politika ima dva glavna cilja. Prvi je čimprejšnja vrnitev k ekonomskemu sistemu 19. stoletja – sistemu laissez-faire kapitalizma torej. Drugi je – tudi na silo – odpreti trge za ameriška podjetja, katerih goreča želja je znebiti se presežne produkcije za kakršnokoli ceno. Podpis sporazuma z ZDA (ta je med drugim določal odpravo ovir svobodni trgovini in razpustitev sterlinškega bloka, op. M.V) je naš gospodarski Muenchen. Vlada Njenega

veličanstva od ljudstva nikoli ni dobila mandata za prodajo britanskega imperija za škatlico cigaret.» (Loth 2000: 40)

Vendar pa se ZDA v svojih prizadevanjih po odpiranju trgov niso ustavile zgolj pri svojih najtesnejših zaveznikih in trgovinskih partnerjih, ravno nasprotno: sestavni del »politike enega sveta«, kot so jo imenovali v Washingtonu, so predstavljale tudi vzhodnoevropske dežele in tudi sama Sovjetska zveza, čeprav je bila blagovna menjava med njimi in ameriškim gospodarstvom zanemarljiva⁸. Tudi tukaj so ameriški pogajalci skušali Sovjete prepričati s taktiko korenčka in palice: grožnjam z zaustavitvijo kreditov in blagovne pomoči so sledile obljube po povečanju izvoza za kmetijske izdelke in pomoči pri obnavljanju skoraj popolnoma uničene industrije. Razumljivo je, da takšen način ni mogel imeti mnogo možnosti za uspeh - začetki hladne vojne in ideološka tujost⁹ med obema največjima igralcema v mednarodnih odnosih po II. svetovni vojni so na koncu pripomogli k temu, da je ameriška politika enega sveta propadla, kar je le še pospešilo oblikovanje dveh nasprotujočih si političnih ter s tem seveda tudi gospodarskih blokov (prim. Loth 2000: 42-46).

2. 2. Ameriški politično-ekonomski argumenti za liberalizacijo

Čeprav so pogajanja o novi svetovni ekonomski ureditvi v Bretton Woodsu potekala predvsem o finančnih temah, pa je potrebno GATT imeti za sestavni del sistema Bretton Woods, kot se je ta razvil pozneje (Jackson 1998: 14). Za način delovanja tega sistema so bila temeljnega pomena pogajanja med ZDA in Veliko Britanijo, ki sta bili tako personalno kot tudi preko mnogih bilateralnih sporazumov tesno povezani, vendar pa je le ena od njiju razpolagala z zadostno ekonomsko močjo, da je lahko diktirala pogoje sodelovanja. Oblikovanje mednarodnih ekonomskih institucij in načina njihovega delovanja je običajno potekalo tako, da so britanski in ameriški pogajalci dosegli določen kompromis, ki so se mu kasneje z manjšimi ali večjimi zadržki pridružile tudi

⁸ Delež ameriškega izvoza v vzhodnoevropske dežele je tako pred začetkom II. svetovne vojne znašal 2 odstotka, 3.5 odstotka ameriškega uvoza je od tam prihajalo, medtem ko so te dežele sprejele le 5.5 odstotka ameriških tujih investicij.

⁹ V nasprotju z Veliko Britanijo: ta je imela po Lothu (2000: 41) z ZDA skupne raznovrstne kulturne tradicije, družil pa ju je tudi v jedru skupen gospodarski sistem.

druge države (prim. tudi Šabič 1999). Kakor je razvidno iz prejšnjega razdelka pogajanja med ZDA in Veliko Britanijo niso tekla na podlagi sklenjenih bilateralnih sporazumov, ampak so bila postavljena v kontekst razprav o oblikovanju takšne svetovne ekonomske ureditve – utemeljene seveda na svobodni trgovini -, ki bi preprečila ponovni vzpon gospodarskih in političnih nacionalizmov (prim. tudi Jackson 1998: 15) ter ameriških strahov pred zdrsom v povojno recesijo. Teoretsko ovrednotenje razvoja dogodkov proti koncu II. svetovne vojne je zato nujno potrebno zastaviti tako na vrednostnem sistemu, ki je oblikoval razpravo, kot tudina čisto realno-ekonomskih razmislekih v pogajanja vključenih akterjev.

Čeprav je na prvi pogled morda očitno, da so ZDA v ekonomskih pogajanjih z Britanci svoj hegemonistični položaj po koncu II. svetovne vojne izkoristile v klasični realistični maniri, pri čemer so jim različne ideološke utemeljitve služile zgolj kot krinka¹⁰, pa takšen pogled spregleduje temeljno dvojnost ameriške zunanje politike, ki jo Henry Kissinger vidi v njenem nihanju med ideološkimi (t.j. vrednostnimi, načelnimi) ter realno-političnimi usmeritvami oz. smernicami za njeno delovanje (prim. predvsem Kissinger 1995: 29-56). Prepričanje, da imajo ZDA posebno odgovornost »širiti določene vrednote kot svoj prispevek k svetovnemu miru« (Kissinger 1995: 33), ter ekonomska analiza posledic uveljavljanja načel svobodne trgovine za ameriško gospodarstvo sta se v določeni konstelaciji strukture mednarodnih ekonomskih odnosov – potreba ZDA po novih trgih za izvoz presežne produkcije ter zadostna moč za njihovo odpiranje - pač srečno ujela. Nasprotovanje Londona odpiranju trgov seveda ni temeljilo na drugačni politično-ekonomski filozofiji – konec koncev je bil britanski imperij utemeljen na načelih *laissez-faire* kapitalizma -, marveč na čisto racionalni ekonomski interpretaciji ameriških zahtev, ki so predvidele poplavo cenejših ameriških izdelkov in s tem usihanju rentabilnosti določenih gospodarskih panog.

Že sami začetki oblikovanja mednarodnega trgovinskega sistema tako kažejo tiste temeljne napetosti, ki ga oblikujejo še danes: nasprotje med visokimi načeli svobodne trgovine in enakih možnosti za vse ter protekcionističnimi zahtevami. V odsotnosti integralnega pravnega režima, ki

¹⁰ Morgenthau (1995: 77) tako svari »pred dvema razširjenima zmotama: ukvarjanjem z motivi in ukvarjanjem z ideološkimi preferencami.«

bi vsaj načeloma urejal recipročnost koncesij, je v pogajanjih med obema zmagovitima državama II. svetovne vojne na koncu prevladala pravica močnejšega v obliki spretne gospodarske diplomacije ZDA, ki se je pri tem – brez dvoma iskreno – sicer sklicevala na temeljna načela liberalizma in demokracije, vendar si ni pomišljala uporabiti tudi »brutalnih groženj« (Loth 2000: 38) za doseg svojih ciljev¹¹.

Če te ugotovitve apliciramo na vprašanje značaja mednarodnega trgovinskega sistema, kakor je začel nastajati po II. svetovni vojni, lahko ugotovimo, da kaže predvsem značilnosti klasične gospodarske diplomacije, kar je ob odsotnosti tako institucionalnih kot tudi širših mednarodnopravnih okvirov pravzaprav razumljivo. Vendar pa lahko iz orisa pogajanj razberemo tudi nekaj drugega: temeljno prepričanje ameriških politikov, da je mogoče svetovni mir in mirno koeksistenco narodov ter držav zagotoviti le s pomočjo takšnih zunanjeekonomskih strategij, ki spodbujajo prosto trgovino in so tudi drugače utemeljene na načelih liberalizma. Čeprav takšne ideološke predpostavke prihodnjega multilateralnega trgovinskega sistema v pogajanjih, ki so imela predvsem značaj merjenja moči med ZDA na eni in njenimi zaveznicami na drugi strani, niso prihajale do izraza, pa so vsaj okvirno – ali v zametkih – ponujale možnost razvoja mednarodne ekonomske regulacije v smeri k pravilom usmerjenega sistema. Kot namreč ugotavlja Koskenniemi (1990: 1) je v temelju liberalnega načina mišljenja predvsem nasprotje med pravom in politiko, torej med na načelih utemeljenimi vrednotami kot so enakost in svoboda, katerih spoštovanje lahko zagotovi zgolj »vladavina prava«¹², in pa prakso političnega.

Ameriška politika, ki je v največji meri vplivala na nastanek in oblikovanje sistema mednarodne ekonomske in politične ureditve po II. svetovni vojni, je tako vsebovala nastavke za oba načina urejanja mednarodnih ekonomskih odnosov, kar je posledično vplivalo tudi na značaj multilateralnega trgovinskega sistema in njegovih značilnosti.

¹¹ »Država [...] si nima pravice dovoliti, da njena moralna obsodba kršitve svobode zavre izvedbo uspešnega političnega dejanja, za katerim stoji moralno načelo nacionalnega preživetja.« (Morgenthau 1995: 85). Če to izjavo beremo v kontekstu izvajanja določene zunanjeekonomske strategije, potem je jasno, da so ZDA slednjo izvajale tudi v skladu s temeljnimi načeli klasičnega realizma.

¹² Tako prevajam izraz »Rule of Law«, čeprav ga Koskenniemi včasih uporablja tudi v smislu *pravne države*.

2. 3. Vzpostavitev in razvoj multilateralnega trgovinskega sistema

Pogajanja v Bretton Woodsu, ki so predstavljala začetek oblikovanja novega svetovnega gospodarskega sistema, so se samih trgovinskih odnosov dotaknila le bežno, čeprav so udeleženci konference poudarili nujnost vzpostavitve Mednarodnemu monetarnemu skladu in Svetovni banki podobne organizacije za urejanje mednarodnih trgovinskih odnosov (Jackson 1998: 16).

Prizadevanja za oblikovanje »Mednarodne trgovinske organizacije« so se začela februarja leta 1946 v okviru Organizacije združenih narodov oz. njenega pomožnega telesa, Ekonomskega in socialnega sveta (ECOSOC). Oktobra istega leta so se pogajalci prvič sestali v Londonu, med aprilom in novembrom leta 1947 pa so že potekala pogajanja, ki jih danes označujemo za prvi krog GATT. Ta pogajanja so potekala v treh sklopih: eden je bil namenjen oblikovanju ustanovne listine Mednarodne trgovinske organizacije (ITO), druga dva pa sta bila povezana s pogajanja o recipročnemu znižanju carinskih stopenj ter o oblikovanju splošnih določil o obvezah, izhajajočih iz letih. Na tem mestu je potrebno opozoriti, da so bila omenjena splošna določila – o carinskih in antidumpinskih postopkih, administrativnih stroških – podobna tistim, ki jih lahko opazujemo v bilateralnih sporazumih ZDA o znižanju carinskih stopenj, njihov namen pa je bil predvsem zagotoviti njihovo vrednost (Jackson 1998: 16). Vloga ZDA v teh pogajanjih pa je bila ključna še zaradi enega razloga: ameriški kongres je namreč v rednih – dvo- ali triletnih – presledkih ameriškemu predsedniku podelil pristojnosti, v okviru katerih je lahko brez vmešavanja kongresa vstopal v trgovinske sporazume z drugimi državami. Ker bi se te pristojnosti iztekale sredi leta 1948, so si ameriški pogajalci zelo prizadevali za uspešen zaključek pogajanj še pred tem rokom in so zato vztrajali pri čim hitrejšemu začetku uveljavljanja sporazuma o znižanju carinskih stopenj. V oktobru 1947 so se v Ženevi končno zaključila pogajanja o vzajemnih carinskih koncesijah, izoblikovana pa so bila tudi splošna določila, ki naj bi jamčila za vrednost znižanja carinskih stopenj: rojen je bil Splošni sporazum o carinah in trgovini (GATT).

Oblikovanje mednarodnega trgovinskega sistema pa s tem še ni bilo končano, saj je manjkal njegov bistven del: ITO. Ustanovno listino ITO so se

pogajalci namenili izoblikovati na konferenci v Havani leta 1948, vendar pa do ustanovitve ITO nikoli ni prišlo, predvsem zaradi nasprotovanja ameriškega kongresa, ki se je bal prevelikega poseganja v nacionalno suverenost ZDA. GATT sam - spet predvsem zaradi nasprotovanja ameriškega kongresa in specifičnega mandata ameriških pogajalcev – ni vseboval nikakršnih institucionalnih določb, saj naj bi te bile vsebovane v ustanovni listi ITO, pod njenim »dežnikom« pa naj bi potekale tudi vse aktivnosti v zvezi z GATT. Kljub temu so pogajalci uspeli najti rešitev: imenovala se Protokol o začasni uporabi (*Protocol of Provisional Application, PPA*), katerega prvotni namen je bil omogočiti izvajanje GATT v obdobju od začetka leta 1948 (takrat je GATT skozi PPA stopil v veljavo) pa do sprejetja ustanovne listine ITO. Ker slednja ni bila nikoli ratificirana, je ostal PPA tisti instrument, ki je zagotavljal izvajanje GATT na »začasni« bazi vse do ustanovitve WTO v letu 1995.

»Provizoričnost« (Jackson 1998: 18) GATT je seveda imela resne posledice za način njegovega izvajanja: PPA je namreč določal, da se lahko v popolnosti izvajata le I. – ta vsebuje carinske koncesiji in klavzulo MFN¹³ - in III. – ta ureja predvsem proceduralne zadeve - del GATT, medtem ko so lahko stranke sporazuma v zvezi z določbami, vsebovanimi v II. delu GATT – tukaj gre za večino substantivnih določb od antidumpinga preko subvencij do reševanja sporov – uveljavljale izjeme v obliki t.i. »grandfather rights« (Jackson 1998: 18). Če so torej države stranke sporazuma v svoji zakonodaji že urejale neko pravno materijo, ki je bila vsebovana tudi v določbah II. dela GATT, potem so lahko po svoji presoji rešitve iz svoje zakonodaje uporabljale tudi v primeru, če so bile te v nasprotju z določili GATT.

Kljub takšnim »porodnim težavam« (Jackson 1998: 9) pa se je GATT po mnenju Jacksona izkazal za trdoživ in okreten mednarodnopravni instrument, o čemer navsezadnje priča tudi obseg mednarodne menjave, ki so jo pokrivali posamezni pogajalski krogi: v Ženevi leta 1947 so pogajalci uspeli pokriti zgolj 10 milijard dolarjev mednarodne trgovine, medtem ko je v tokijskem krogu 30 let kasneje obseg mednarodne menjave, o kateri so se pogajali, že znašal 155 milijard dolarjev. Do tokijskega kroga pogajanj v letih od 1973 do 1979 so bili sicer vsi pogajalski krogi usmerjeni predvsem k odpravi carinskih ovir

¹³ MFN ali *most-favoured nation* je eno izmed temeljnih načel GATT, ki določa, da carinske koncesije, dosežene v pogajanjih s katerokoli državo, veljajo za vse stranke sporazuma.

svobodni trgovini, kar Jackson (1998: 20) označuje za največji uspeh GATT, pri čemer pa opozarja na vse večjo proliferacijo necarinskih ovir svobodni menjavi. S temi so se države v okviru GATT soočile že v letih od 1962 do 1967 v t.i. Kennedyjevem pogajalskem krogu, vendar z dokaj skromnimi rezultati. Šele z zaključkom tokijskega kroga lahko začnemo govoriti o nekakšnem napredku v zvezi z necarinskimi ovirami, saj so bili v okviru teh pogajanj sprejeti nekateri dokaj konkretni sporazumi o subvencijah in antidumpinških postopkih, katerih izvajanje pa je bilo zaradi »dvoumnega jezika, ki je odražal odsotnost pravega strinjanja med državami« (Jackson 1998: 21) razmeroma težko. Na tem mestu je potrebno opozoriti, da so ti dogovori veljali le za države, ki so se izrecno zavezale k njihovem izvajanju in ne za vse stranke GATT: do integralnega urejanja necarinskih ovir v okviru multilateralnega trgovinskega sistema je bilo tako potrebno počakati do zaključka urugvajskega kroga pogajanj in ustanovitve WTO. Na tem mestu je tudi potrebno opozoriti, da je izvajanje GATT potekalo strogo po načelo soglasja vseh pogodbenic, pri čemer ni bilo nobenih izjem: pri reševanju morebitnih trgovinskih sporov so v začetku sodelovale celo stranke v samem sporu, kasneje pa so lahko blokirale tudi sprejem zanje neugodnega poročila v postopkih reševanja sporov.

2. 4. Urugvajski krog pogajanj in ustanovitev WTO

Že takoj po koncu tokijskega kroga pogajanj je bilo večini držav jasno, da bo mogoče trend liberalizacije mednarodne trgovine nadaljevati le z nadaljnjimi pogajanjmi o zniževanju carinskih stopenj in reguliranjem necarinskih ovir svobodni menjavi. (Jackson 1998: 24). Ker je tokijski krog vzpostavil nekakšen *GATT-a-la-carte*, v okviru katerega države niso bile zavezane sprejeti vseh rezultatov pogajanj, ampak le tiste, h katerim so izrecno pristopile, je bil multilateralni trgovinski sistem zaznamovan z neko mero negotovosti, ki jo je bilo priporočljivo čimprej odpraviti. Poleg tega so nekatere države (predvsem ZDA) želele v okvir tega sistema vključiti tudi trgovino s storitvami ter zagotavljanje ustrezne zaščite intelektualne lastnine, saj so bile mnenja, da v trgovini z blagom izgubljajo svoje konkurenčne prednosti. Leta 1986 so na ministrskem srečanju v urugvajskem letovišču

Punta del Este države sprejele deklaracijo, ki je vključevala tudi dokaj širok mandat za pogajanja - od kmetijstva preko trgovine s storitvami do zaščite intelektualne lastnine -, ni pa vsebovala nobenega namiga na nujnost vzpostavitve kakršnekoli mednarodne organizacije, v okviru katere naj bi v prihodnje potekala regulacija mednarodne trgovine. Šele leta 1990 je kanadska vlada s predlogom o ustanovitvi WTO začela razpravo o tej temi, ki pa je bila dokaj hitro zaključena in aprila 1994 je bil v maroškem Marakešu podpisan Sporazum o ustanovitvi WTO, ki je v veljavo stopil 1. januarja naslednjega leta.

Ta sporazum je odpravljal večino pomanjkljivosti, ki so bile prisotne v sistemu GATT: države odločitev WTO več niso mogle označevati kot nezavezujočih, prav tako pa so bile obvezane sporazum sprejeti v celoti in niso mogle izbirati med različnimi »stranskimi« sporazumi, kar je določilom v okviru WTO dalo značaj obveznosti po mednarodnem pravu (Jackson 1998: 36-37). Sama ustanovna listina WTO je dokaj kratek dokument, h kateremu pa so dodani štirje aneksi, ki vsebujejo vse bistvene določbe multilateralnega trgovinskega sistema. Tako so v aneksu 1 vsebovane določbe, ki urejajo trgovino z blagom (GATT 1994, aneks 1A), storitvami (GATS, aneks 1B), zaščito intelektualne lastnine (TRIPS, aneks 1C), v aneksu 2 najdemo določila o reševanju sporov, aneks 3 vzpostavlja mehanizme za proučitev trgovinske politike, medtem ko aneks 4 vsebuje – danes večinoma že presežene (Jackson 1998: 40) – plurilateralne sektorske sporazume¹⁴.

Tej razdelitvi sledi tudi organizacijska struktura WTO: najvišji organ je ministrska konferenca, ki se sestane najmanj enkrat na dve leti in je »pristojna za sprejemanje odločitev o vseh zadevah na podlagi kateregakoli trgovinskega sporazuma« (WTO čl. IV.1), medtem ko se generalni svet, ki ga sestavljajo predstavniki vseh članic, WTO »sestaja po potrebi« (WTO čl. IV.2). Generalni svet se lahko za potrebe izvajanja nalog iz aneksa 2 (reševanje sporov) ali aneksa 3 (preučevanje trgovinske politike članic) sestane kot Organ za reševanje sporov (WTO čl. IV.3) oziroma kot Organ za presojo trgovinske politike (WTO čl. IV.4), pri čemer njegova sestava ostaja ista, le da se posveča tistim vidikom delovanja WTO, ki so opisani v aneksih 2 in 3.

¹⁴ Gre za sektorske sporazume, ki se tičejo civilnega letalstva, javnih naročil, mlekarstva in govejega mesa. V veljavi sta danes samo še *Agreement on Trade in Civil Aircraft* in *Agreement on Government Procurement*.

Najbolj kompleksno in zahtevno je vsekakor izvajanje določil aneksa 1, predvsem zaradi njegove obsežnosti, zato Generalni svet »na podlagi splošnih smernic« delegira pristojnosti za nadzor delovanja multilateralnih trgovinskih sporazumov na Svet za trgovino z blagom, Svet za trgovino s storitvami in Svet za TRIPS. Ta telesa »oblikujejo vsak svoja pravila o postopkih, ki jih odobri Generalni svet« (WTO čl. IV:5), vzpostavijo pa lahko tudi različna »pomožna telesa« (WTO čl. IV.6) v obliki specializiranih delovnih skupin ali komitejev (za kmetijstvo, fitosanitarne ukrepe, antidumpinške postopke,...), ki se v grobem prekrivajo z ustreznimi sektorskimi sporazumi v okviru aneksa 1A (npr. Sporazumom o kmetijstvu, Sporazumom o uporabi sanitarnih in fitosanitarnih ukrepov,...) ali pa podrobneje nadzorujejo izvajanje aneksa 1B na področjih telekomunikacij, transporta in finančnih storitev.

Na tem mestu je potrebno posebno pozornost nameniti procesu odločanja v okviru GATT kot pomembnemu vodilu za odločanje v WTO, saj sporazum o ustanovitvi WTO določa, da »WTO nadaljuje s prakso odločanja s konsenzom, ki izhaja iz GATT 1947.« (WTO čl. IX. 1). Vendar pa Jackson (1998: 46-47) opozarja, da »konsenz« v okviru GATT nikoli ni bil definiran, še več, države so se formalnemu glasovanju izogibale, kolikor je le bilo mogoče. Pri tem je pomembno vlogo igrala tudi ekonomska moč posamezne države, saj je praksa GATT pokazala, da so se države, ki v določeni zadevi ali odločitvi – čeprav se z njo niso strinjale – niso imele bistvenega trgovinskega interesa, pri morebitnem glasovanju raje vzdržale kot pa z glasovanjem proti izrazile svoje zadržke. Ker so vsa desetletja obstoja GATT države »praktično vse odločitve sprejemale s konsenzom« (Jackson 1998: 46), so se tudi v primerih, ko je GATT zahteval formalno glasovanje o zadevi (npr. pri zahtevah za oprostitev obveznosti oz. »waiver«-jih) raje sporazumele o konsenzualnem besedilu določene odločitve, preden je ta romala na ratifikacijo v prestolnice¹⁵.

Čeprav se odločanje v okviru WTO izrecno navezuje na prakso oblikovano v desetletjih delovanja GATT, pa je Sporazum o ustanovitvi WTO v proces odločanja v multilateralnem trgovinskem sistemu prinesel kar nekaj novosti. Prva izmed njih je prav gotovo definicija konsenza, ki je dosežen takrat, če

¹⁵ Člen XXV GATT je predvideval odločanje (»joint action«) z večino oddanih glasov, pri čemer je imela vsaka država en glas. V primeru zahtev za oprostitev obveznosti je člen XXV:5 določal dvotretjinsko večino, pri čemer je morala ta večina obsegati vsaj polovico pogodbenih strank.

nobena članica »formalno ne nasprotuje predlagani odločitvi« (WTO čl. IX. 1, op.1). Tolmačenje sporazumov je v izključni pristojnosti Ministrske konference in Generalnega sveta, pri čemer je za sprejem odločitve potrebna tričetrtinska večina članic (WTO čl. IX. 2), podobno pa velja tudi pri odločitvah Ministrske konference, da določeno članico »oprosti obveznosti, ki jih ji nalaga katerikoli mnogostranski trgovinski sporazum.« (WTO čl. XI. 3). Na tem mestu je potrebno opozoriti, da pravila odločanja v primeru, če se Generalni svet sestaja v svoji pristojnosti kot Organ za reševanje sporov, določa v aneksu 2 vsebovan Dogovor o reševanju sporov, ki pa s konceptom »negativnega konsenza« bistveno odstopa od siceršnjega načina sprejemanja odločitev v WTO. Posebno zapleten je X. člen sporazuma, ki ureja sprejemanje dopolnitev (amandmajev) mnogostranskih trgovinskih sporazumov, saj tako za GATT, GATS kot TRIPS predvideva posebne postopke sprejemanja amandmajev. Za najpomembnejše dele sporazumov (klavzule MFN) je potreben konsenz, medtem ko lahko Ministrska konferenca in Generalni svet v odsotnosti konsenza amandmaje sprejmeta z dvotretjinsko večino vseh članic, vendar v tem primeru dopolnitve sporazumov veljajo zgolj za tiste članice, ki so glasovale zanje. Zaradi vgrajenih varovalk, ki so kompleksnejše od tistih v GATT, »je zaščita nacionalne suverenosti v procesu odločanja WTO v primerjavi z GATT bistveno izboljšana.« (Jackson 1998: 47).

3. REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU GATT

3. 1. Uvod

Pogodbenice GATT so se očitno zavedale, da v samem sporazumu ni veliko nastavkov za učinkovito reševanje trgovinskih sporov, kar seveda ni presenetljivo, saj je GATT to materijo urejal le v dveh dokaj splošnih členih – XXII. in XXIII. Ta člena namreč nista vsebovala nobenih časovnih omejitev za postopke reševanja sporov, pri tem pa tudi nista natančneje določala načinov za vzpostavitev in delovanje teles, ki sodelovala v postopkih reševanja sporov. Stranke GATT so zato vse do ustanovitve WTO poskušale vsaj delno odpraviti pomanjkljivosti mehanizma za reševanje sporov v okviru GATT in sicer predvsem s konkretizacijo in natančnejšim opredeljevanjem različnih postopkov zasidranih v XXII. in XXIII. členu GATT. Že v začetku 60. let so tako pogodbenice GATT sprejele nekatere spremembe, ki so državam v razvoju omogočale lažje sodelovanje v postopkih za reševanje sporov, čeprav je šele po zaključku tokijskega kroga pogajanj leta 1979 prišlo do resnejših poskusov časovno omejiti postopke in natančneje določiti pristojnosti teles, ki so v njih sodelovala. Prva izmed pomembnejših odločitev je bila sprejeta leta 1979 in je vsebovala kodifikacijo dotedanje prakse reševanja sporov, sledile pa so ji leta 1982, 1984 in 1989 sprejete odločitve – te so natančneje opredeljevale predvsem postopke panelov, njihov mandat ter način njihove sestave, obenem pa postavljale časovne roke za posamezne faze postopka za reševanje sporov -, ki so se ob koncu urugvajskega kroga pogajanj leta 1994 iztekle v Sporazum o reševanju sporov v okviru WTO.

3 .2. Zgodnje obdobje

V zgodnjem obdobju obstoja GATT o reševanju sporov v sedanjem pomenu te besede ni bilo mogoče govoriti, saj so postopek, s katerim so države skušale ohraniti ali pa uveljaviti svoje pravice po tem sporazumu označevali kot »spravo« (Palmer in Mavroidis 1999: 7), kar je bila predvsem posledica »zasidranosti GATT v diplomaciji« (Palmer in Mavroidis 1999: 8). Tudi drugi avtorji opozarjajo, da je bil cilj postopka predvsem najti takšno

rešitev, ki bi ustrezala obema strankama in »ne podati razsodbe v pravnem sporu« (Davey 1987: 65).

Prvi primer, ki je prišel pred telesa GATT, je bila pritožba Nizozemske proti Kubi zaradi neizvajanja člena I GATT v zvezi s konzularnimi taksami. Primer je takoj prevzel predsednik sekretariata GATT ter razsodil v korist Nizozemske. Takšen način je bil značilen zgolj za najzgodnejša leta GATT, saj so pozneje z namenom reševanja podobnih problemov začeli ustanavljati delovne skupine, v katerih so poleg obeh strank v sporu sodelovale tudi tiste države, ki so imele v zvezi z obravnavano materijo znatne trgovinske interese. Prvi spori, ki so se pojavili v okviru GATT torej s pravnim postopkom niso imeli veliko skupnega, še več, bili so jasno diplomatsko naravnani. To je tudi sicer narava sprave kot enega izmed mehanizmov za mirno reševanje sporov v mednarodnem pravu, v okviru katere stranke v sporu sicer niso vezane na priporočila posrednikov, vendar pa svoje zahteve in pritožbe nasproti drugi državi mnogokrat predstavijo v bolj zmernem in umirjenem tonu, kar olajša rešitev spora (Malanczuk 1999: 279). Fleskibilnost in neformalnost postopka sprave omogočata osredotočanje pozornosti na specifičen značaj vsakokratnega spora, pri čemer pomembno mesto zavzema preiskava relevantnih dejstev in zaupnost vseh postopkov in dokumentov, uporabljenih ali predstavljenih v spravnem postopku. Takšen pristop k reševanju sporov ima seveda več prednosti, ki so državam prav gotovo olajšale odločitev za reševanje trgovinskih sporov v okviru GATT: med najpomembnejše spada dejstvo, da so na koncu zgolj države same tiste, ki odločajo, ali je ponujena rešitev spora v njihovem interesu, saj je ne moralno in ne pravno niso obvezane sprejeti. Malanczuk (1999: 280) ob tem opozarja, da sprava omogoča lažje oblikovanje »paketnih dogovorov« - kar je v okviru sistema, ki temelji na vzajemnemu podeljevanju koncesij v obliki ugodnejšega dostopa do trgov posamezne države še posebej pomembno -, saj je vsak dosežen kompromis v okviru spravnega postopka veljaven samo v toliko, v kolikor odraža učinkovito - t.j. pravično¹⁶ - rešitev spora med strankama in ne morda ustrezno presojo pravnega položaja. Seveda teh postopkov v okviru GATT ni mogoče enačiti zgolj s spravo v običajnem mednarodnopravnem pomenu, saj so imeli – in še imajo – ti postopki veliko skupnega tudi s posredništvom in

¹⁶ V angleškem izvorniku »equitable«.

nudanjem dobrih uslug: njihova skupna točka je predvsem »osredotočanje na praktična vprašanja določenega spora« (Malanczuk 1999: 281). Središčna vloga generalnega sekretarja GATT v reševanju sporov se je umaknila v ozadje šele sredi 50. let, ko so bili ustanovljeni prvi paneli, ki so imeli na začetku 5, kasneje pa 3 člane – pomembna novost je bila, da v nasprotju z delovnimi skupinami v njih niso bile zastopane stranke v sporu.

3. 3. Pogodbena podlaga za postopke reševanja sporov v okviru GATT

Nedorečenost pravil in postopkov v zvezi z reševanjem sporov je bila predvsem posledica v prejšnjem razdelku omenjenih pomanjkljivosti GATT, saj so bila vsa važnejša določila vsebovana v ustanovni listini ITO (Palmer in Mavroidis 1999: 8), medtem ko je sam GATT imel zgolj dva člena, ki sta se nanašala na morebitne iz neupoštevanja določil sporazuma izhajajoče spore med posameznimi državami. Člen XXII tako v svoji 1. točki določa, da se »vsaka stranka sporazuma zavezuje, da z razumevanjem prouči ter da primerno možnost za posvetovanje v zvezi z vsemi predstavitvami druge članice glede vsake zadeve v zvezi z izvajanjem tega sporazuma«. Če težav ni mogoče rešiti s posvetovanji, ki spadajo pod 1. točko člena XXII, potem lahko država v skladu z 2. točko omenjenega člena zaprosi podpisnice GATT¹⁷, da se v zadevi posvetujejo z državo, s katero prosilka v postopku posvetovanja ni našla zadovoljive rešitve določene težave. Jedro reševanja sporov v okviru GATT pa tvori njegov XXIII člen, ki določa postopke v primeru, če katerakoli stranka sporazuma meni, da so ji kratene kakršnekoli ugodnosti, ki je gredo po sporazumu ali pa da druga država s svojimi aktivnostmi onemogoča doseganje ciljev GATT. Te aktivnosti so lahko ali v obliki neizpolnjevanja obvez, ki jih ima določena stranka po sporazumu, ali pa tudi v obliki izvajanja ukrepov, ki *prima facie* sploh niso v konfliktu z določili sporazuma, vendar po mnenju določene države predstavljajo ukrepe, ki ji kratijo ugodnosti po GATT (GATT čl. XXIII. 1). V primeru, da v »doglednem času« ni mogoče doseči zadovoljive rešitve problema, se lahko prizadeta

¹⁷ V angleškem izvirniku »CONTRACTING PARTIES«. Ta izraz se uporablja v GATT 1947 kot oznaka za podpisnice sporazuma, ko le-te delujejo skupaj. Ker GATT formalno-pravno ni bil mednarodna organizacija, se države v svojih prošnjah ali zahtevah niso naslavljale organizacije ali njenega članstva, marveč vedno države podpisnice (Palmer in Mavroidis 1999: 8).

država obrne na podpisnice GATT, ki potem preučijo zadevo in izrečejo ali priporočila ali pa razsodbo. Podpisnice lahko v primeru, da so okoliščine dovolj resne in to upravičujejo, dovolijo tudi uporabo zaščitnih ukrepov v obliki prenehanja izvajanja določenih obveznosti po sporazumu (GATT čl. XXIII.2), pri čemer gre običajno za neizvajanje določil o znižanju carinskih stopenj za izdelke iz posamezne države ali pa uvajanje necarinskih omejitev prostemu pretoku blaga. Vendar pa bi takšna določila lahko učinkovito delovala zgolj v primeru, če bi bila temu prilagojena tudi pravila o načinu odločanja v GATT. Ker so lahko podpisnice GATT sprejemale priporočila in odločitve zgolj s konsenzom¹⁸, je lahko država, proti kateri je tekel postopek, sprejem določenega priporočila ali odločitve preprosto blokirala. Še več, prizadeta država je lahko preprečila celo ustanovitev panela, če je menila, da bodo ugotovitve slednjega za njo neugodne. Kljub takšnim možnostim pa je »presenetljivo, da v tolikih primerih sploh ni prišlo do preprečevanja ustanovitve panelov ali sprejetja njihovih poročil« (Palmer in Mavroidis 1999: 10), saj so se stranke sporazuma v obdobju od 1947 do 1992 v več kot 90 odstotkih primerov sprijaznile z poročilom, ki zanje ni bilo ugodno. Ta podatek seveda ne spremeni dejstva, da je bil postopek za reševanje sporov v okviru GATT bolj usmerjen k diplomatskim kot pravnim postopkom: konec koncev je bila učinkovita uveljavitev priporočil vsebovanih v ugotovitvah panela še vedno v rokah države, na katero so se ta priporočila naslavljala, pri tem pa »tožeča« stranka razen enostranskih povračilnih ukrepov ni razpolagala z nobenimi mehanizmi, ki bi resnično zagotavljala polno uveljavljanje priporočil panela.

Tako člen XXII kot člen XXIII GATT nista vsebovala opisa konkretnih postopkov, s katerimi bi bilo mogoče v mehanizmu reševanja sporov vnesti tisto jasnost in predvidljivost, ki bi bila nujno potrebna za učinkovito oblikovanje ustreznih rešitev za stranke v sporu. To je seveda razumljivo, saj je bil celoten GATT predviden zgolj kot aneks k sporazumu o ustanovitvi ITO, ki pa ni nikoli stopil v veljavo. Podrobnejše oblikovanje postopkov za reševanje sporov in njihova razlaga sta se zato odvijali v daljšem časovnem obdobju, pri čemer so najpomembnejšo vlogo odigrale odločitve podpisnic

¹⁸ GATT je multilateralna pogodba, zato je - po diktaciji 40. člena Dunajske konvencije o pogodbenem pravu - za vsako odločitev o interpretaciji ali spremembi te pogodbe v odsotnosti pravila, ki bi določalo drugače, potrebno soglasje vseh strank pogodbe.

GATT, ki so se tikale postopkov za reševanje sporov in običajna praksa, na kateri so te odločitve temeljile.

3. 4. Razvoj postopkov za reševanje sporov v okviru GATT od 60. let do ustanovitve WTO

Prvo pomembnejšo odločitev o izboljšanju postopkov za reševanje sporov v okviru GATT so podpisnice sprejele aprila 1966, bila pa je namenjena predvsem izboljšanju učinkovitosti mehanizma z ozirom na države v razvoju (DRV)¹⁹. V odločitvi so države ponovno potrdile pomen hitrega reševanja sporov kot »bistvenega elementa v zagotavljanju učinkovitega delovanja GATT in primerne ravnotežja med pravicami in dolžnostmi vseh pogodbenih strank.« Takšna dikcija je bila predvsem rezultat prizadevanj po enakopravni zastopanosti DRV v postopkih GATT, vendar pa odločitev kljub temu uvaja tudi nekatere novosti, ki niso ostale omejene zgolj na spore, v katerih so bile kot stranke vpletene DRV. Tako je odločitev predvidevala krepitev položaja generalnega direktorja GATT v primeru, da se stranki skozi v 1. točki XXIII člena predpisana posvetovanja nista uspeli dogovoriti o zadovoljivi rešitvi spora. Slednjega lahko potem stranki na prošnjo DVR predložita v presojo generalnemu direktorju, ki potem od obeh strank zahteva popolne informacije o sporu, seveda z namenom učinkovitejšega nudenja dobrih uslug in posredovanja med državama. Med najpomembnejša določila odločitve pa prav gotovo sodijo tista, ki predpisujejo *časovne omejitve*, v okviru katerih naj bi potekalo reševanje spora: tako 4. točka odločitve govori o roku dveh mesecev, ki morata preteči, preden lahko generalni direktor na prošnjo ene izmed strank spor predloži v presojo podpisnicam GATT, seveda skupaj s svojim poročilom o poteku spora in morebitnih priporočilih za njegovo rešitev, medtem ko 5. točka podpisnicam nalaga dolžnost ustanovitve panela in s tem začetek panelnega postopka. Pri tem se mora tudi ta odvijati v točno določenih časovnih mejah: panel ima na voljo 60 dni za oblikovanje priporočil, ki jih potem v sprejem predloži podpisnicam GATT. Po sprejemu odločitve mora država, na katero je odločitev naslovljena, v roku 90 dni podpisnicam

¹⁹ Decison on 5 April 1966 on Procedures under Article XXIII (14S/18)

GATT poročati o implementaciji priporočil panela, pri čemer jo lahko ob neupoštevanju slednjih doletijo sankcije v obliki suspenza ugodnosti, ki ji gredo po sporazumu.

Pomena te odločitve seveda ne gre preценjevati, saj je mehanizem za reševanje sporov še vedno ostal zasidran v XXII in XXIII členu, z vsemi njima pripadajočimi omejitvami, predvsem kar se tiče nujnosti soglasnega sprejetja kakršnihkoli priporočil. Vendar pa je na tem mestu potrebno opozoriti na dejstvo, da ta odločitev predstavlja prvi poskus jasneje orisati in določiti postopke *znotraj* XXIII člena, njen najpomembnejši poseg v mehanizem za reševanje sporov pa je prav gotovo postavitve časovnih omejitev, v okviru katerih naj bi se postopek odvijal. Čeprav se odločitev nanaša zgolj na spore, v katerih kot ena izmed strank nastopa DVR, pa dikcija odločitve kaže na to, da so se države zavedale problema nedorečenosti postopkov za reševanje sporov, kar je bilo problematično predvsem za tiste stranke v sporih, ki niso razpolagale z zadostno gospodarsko in politično močjo, da bi stvari skozi posvetovanja premaknile z mrtve točke. Kljub temu, da je bilo za sprejetje priporočil še vedno potrebno soglasje vseh podpisnic GATT, pa je ta odločitev podpisnic GATT vseeno predstavljala prvi korak k oblikovanju jasnejšega in učinkovitejšega mehanizma za reševanje sporov, saj je z jasno opredelitvijo postopkov v okviru XXIII člena GATT in postavitvijo urnika za njihovo izvedbo reševanju sporov v GATT gotovo pripomogla k njegovi privlačnosti tudi za tiste države, ki si od njega zaradi svoje gospodarske šibkosti niso obetale veliko koristi.

3.4.1. Izboljšave mehanizma za reševanje sporov v okviru tokijskega kroga pogajanj

Tudi naslednji korak v razvoju mehanizma za reševanje sporov v okviru GATT je šel v smeri oblikovanja bolj transparentnih postopkov: *Sporazum o notifikaciji, posvetovanjih, reševanju sporov in nadzoru*²⁰ iz novembra leta 1979 namreč poleg določil o vnaprejšnji notifikaciji ukrepov, ki bi lahko vplivali na obveznosti posamezne države po sporazumu, in ponovni potrditvi pomena

²⁰Understanding regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance (L/4907)

hitrih in učinkovitih posvetovanj vsebuje tudi nadaljnjo razdelavo postopkov za reševanje sporov v okviru člena XXIII, v aneksu pa še kodifikacijo dotedanje prakse v okviru njegove 2. točke, ki določa postopke v primeru, če posvetovanja ne obrodijo ustrezne rešitve.

Ta kodifikacija predstavlja središčni del omenjenega sporazuma, saj se vsa njena določila v večji ali manjši meri naslanjajo na normalno prakso v okviru GATT. Pomen takšne kodifikacije je predvsem v tem, da daje vpogled v takšen način delovanja mehanizma za reševanje sporov, kot so ga sprejemale vse podpisnice GATT, hkrati pa dopolnjuje dokaj nejasne rešitve, vsebovane v 2. točki člena XXIII s konkretnjšimi rešitvami, ki so se izoblikovale skozi reševanje sporov v praksi. V tej kodifikaciji lahko najdemo mnogo namigov, katerih namen je postopek reševanja sporov ločiti od sodnega postopka in poudariti pomen diplomatskega pristopa k nesoglasjem, ki zadevajo delovanje GATT. Že v opombi k 1. točki aneksa lahko tako beremo, da je razlog, zakaj podpisnice GATT panelnega postopka kot enega izmed mehanizmov za reševanje sporov niso hotele zapisati v sam sporazum, predvsem strah držav pred »vzpostavitevijo sodnih postopkov, ki bi za GATT lahko predstavljali nepotrebno breme«. Kljub temu pa je imel panelni postopek od leta 1952 v okviru GATT značaj »običajnega postopka« (L/4907 Dodatek tč. 6. ii), čeprav so države pred predložitvijo določenega spora podpisnicam GATT – kot je to določala 2. točka člena XXIII – vedno poskušale skozi posvetovanja izčrpati vse možnosti za oblikovanje vzajemno sprejemljive rešitve, kar je tudi bil končni cilj vseh postopkov, vsebovanih v členu XXIII. Namen tega člena je bil pri tem predvsem v odpravi tistih ukrepov, ki so bili označeni kot sporni, medtem ko je do suspenza ugodnosti po sporazumu prišlo zgolj v enem primeru (L/4907 Dodatek tč. 4).

Standardna praksa je panelu namenjala vlogo pomožnega telesa, ki je za potrebe podpisnic GATT opravljalo preverjanje in oceno dejstev, predstavljenih v posameznem sporu, ter njihovo relevantnost v zvezi z določili sporazuma (L/4907 Dodatek tč. 3). Člani panela niso smeli biti državljani držav, ki so bile stranke v sporu, prav tako pa niso smeli od nikogar prejemati navodil (L/4907 Dodatek tč. 6. iii). Običajno je panel organiziral dva ali tri formalna srečanja s strankami v sporu, pri čemer so lahko bile udeležene tudi tretje države, vendar samo v primeru, da so imele v zadevi znaten trgovinski

interes. Predstavitev argumentov je potekala pisno in/ali ustno, člani panela pa so lahko z namenom boljše osvetlitve in poznavanja zadeve iskali nasvete in strokovna mnenja tudi od za to usposobljenih ljudi in organizacij. Tehnično podporo je zagotavljal sekretariat, ki je bil panelu na voljo tudi za različne informacije v zvezi z zgodovinskimi in postopkovnimi vidiki reševanja sporov v okviru GATT (L/4907 Dodatek tč. 6. iv). Potem, ko je panel enkrat ocenil vsa relevantna dejstva, je podal dve poročili: prvo, opisno poročilo sta stranki z namenom oblikovanja vzajemno sprejemljive rešitve spora prejeli še pred podpisnicami GATT, medtem ko je drugo, končno poročilo že vsebovalo priporočila, vključno z opisom predpostavk in argumentacije, ki je vodila do predlaganih ukrepov za odpravo ugotovljenih nepravilnosti. Zadnji odstavek anketa še opozarja, da podpisnice GATT »niso nikoli vzpostavile precizni časovnih rokov za različne faze postopka«, vendar so bili ti običajno končani v doglednem času, t.j. obdobju od treh pa do devetih mesecev.

Sicer pa tudi ta sporazum postavlja določene časovne omejitve postopku za reševanje sporov: tako določa, da mora biti panel vzpostavljen v roku tridesetih dni od trenutka, ko so pogodbenice prejele prošnjo za njegovo vzpostavitev (L/4907 tč.12), stranke v sporu pa morajo v sedmih dneh podati svoje mnenje o s strani generalnega direktorja nominiranih članih panela (L/4907 tč. 13). Trajanje samega panelnega postopka v sporazumu ni določeno – v svoji 20. točki ta celo izrecno govori o tem, da je trajanje postopka odvisno od značilnosti posameznega spora – vendar pa ta pogodbenice poziva k čim hitrejšemu reševanju sporov, za razrešitev nujnih primerov pa predvideva rok treh mesecev od trenutka vzpostavitve panela. Pogodbenice se nadalje v 22. točki sporazuma zavezujejo, da bodo tudi po sprejetju odločitve ali priporočil v določeni zadevi slednjo še naprej spremljale in nadzorovale izvajanje svojih priporočil, v primeru njihovega neizvajanja pa bodo na prošnjo ene izmed strank v sporu sprejele ukrepe za oblikovanje ustrezne rešitve.

3. 5. Od Tokia do Urugvaja

Že leta 1982 so države na ministrskem srečanju v odločitvi o reševanju sporov v okviru GATT²¹ zapisale nadaljnje spremembe tega postopka: tako so okrepile položaj generalnega direktorja v mehanizmu za reševanje sporov s tem, da so strankam v sporu v primeru neuspešnosti posvetovanj omogočile nadaljevanje iskanja rešitve skozi dobre usluge s strani generalnega direktorja (Declaration tč. i) ter konkretizirale nekatere določbe prejšnjih odločitev in sporazumov, posebej tiste ki govorijo o pristojnosti panelov (Declaration tč. v). V odločitvi so države izrecno izpostavile tudi načelo konsenza, ki je tudi »v nadaljnje ostal tradicionalen način reševanja sporov« (Declaration tč. x), vendar so se obenem tudi strinjale, da se je v procesu reševanja sporov obstrukciji potrebno »izogniti« (Declaration tč. x).

Naslednja odločitev, ki se je podrobneje ukvarjala s postopki reševanja sporov v okviru GATT, je bila sprejeta na ministrskem srečanju leta 1984 v Montrealu²², v času torej, ko so je že kazala potreba po začetku novega pogajalskega kroga v okviru multilateralnega trgovinskega sistema. Ta odločitev je zanimiva predvsem zato, ker izrecno izpostavlja pomanjkljivosti dotedanjega načina reševanja trgovinskih sporov in hkrati predlaga nekatere rešitve. Tako je v 1. točki zapisano, da je »možno izboljšanje celotnega sistema doseči ne le z določenimi proceduralnimi izboljšavami, ampak je ob tem nujno oblikovati jasne obveze strank sporazuma do narave in časovnih omejitev a) panelnega procesa, b) odločitev sprejetih s strani strank sporazuma in c) izvajanja omenjenih odločitev« (L/5718 tč.1). V odločitvi je tudi zapisano, da sicer sporazum iz leta 1979 (glej zgoraj) postavlja nekatere časovne omejitve v zvezi z vzpostavitvijo in delom panela, vendar pa so te spoštovane le v »redkih primerih.« (L/5718 tč. 1) Rešitve, predlagane v odločitvi pa niso zelo daljnosežne²³, saj ne določajo nobenih novih časovnih omejitev, ampak zgolj podrobneje urejajo način sestave panela (ti naj bi bili, če je le mogoče, sestavljeni iz predstavnikov vlad; države naj imenovanju določenih posameznikov ne bi nasprotovale, razen v izjemnih primerih).

²¹Ministerial Declaration of 29 November 1982, Decision on Dispute Settlement

²²Decision on Dispute Settlement of 30 November 1984 (L/5718)

²³Države so se konec koncev sporazumele, da bodo odločitev preizkusno izvajale eno leto.

Do korenitejše spremembe postopkov za reševanje sporov je bilo tako potrebno počakati do leta 1989, ko so se države v okviru takrat potekajočega urugvajskega kroga multilateralnih trgovinskih pogajanj ukvarjale tudi s potrebnimi spremembami na tem področju. Vmesni rezultat je bila aprilaska odločitev o izboljšanju postopkov za reševanje sporov v okviru GATT²⁴, ki je bila do takrat najobsežnejši in najbolj ambiciozen poskus integralno povezati vse dotedanje odločitve in sporazume v zvezi z reševanjem sporov, čeprav je na tem mestu potrebno opozoriti, da so države tudi to odločitev izvajale zgolj poskusno in sicer do izoblikovanja popolnoma novega mehanizma za reševanje sporov v okviru leta 1995 ustanovljene Svetovne trgovinske organizacije²⁵. V tej odločitvi so prvič postavljeni natančni roki za izvedbo posvetovanj: posamezna država se mora na prošnjo druge države za posvetovanje odzvati v največ desetih dneh po prejemu prošnje ter vstopiti v posvetovanja v največ tridesetih dneh po tistem, ko ji je bila prošnja vročena. V primeru kršitve teh rokov – ali 60-dnevnih neuspešnih posvetovanj - lahko zainteresirana stranka zahteva ustanovitev - običajno tri-, lahko pa tudi petčlanskega – panela, pri čemer je tudi postopek ustanavljanja slednjega časovno omejen (predvsem kar se tiče morebitnih težav s sestavo panela: generalni direktor lahko namreč v primeru, da se stranke v sporu v 20 dneh ne morejo sporazumeti o njegovi sestavi, predlaga svoje kandidate, in sicer ne več kot 10 dni po prejemu ustrezne prošnje). Celotno trajanje panelnega postopka naj ne bi trajalo več kot 6 mesecev, medtem ko obdobje od začetka postopkov v okviru XXII. Člena GATT naj ne bi preseгло 15 mesecev. Te časovne omejitve so dopolnjene še z nekaterimi določili, ki podrobneje opredeljujejo obseg pristojnosti (*terms of reference*) panela, sodelovanje tretjih držav in sprejemanje panelnih poročil. Pri tem odločitev izrecno določa, da ostaja načelo sprejemanja panelnih poročil s konsenzom še naprej v veljavi, čeprav obenem države poziva k izogibanju nepotrebnim zamudam in zavlačevanjem postopkov za reševanje sporov. (Decision tč. g)

²⁴ Decision of 12 April 1989 on Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures

²⁵ Odločitev z februarja 1994 (Decision of 22 February 1994 on Extension of the April 1989 Decision on Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures) tako govori o podaljšanju veljavnosti zgoraj omenjene odločitve »do zaključka urugvajskega kroga.«

ODLOČITEV POGODBENIC GATT	SPREMEMBE V POSTOPKIH ZA REŠEVANJE SPOROV
Decision of 5 April 1966 on Procedures under Article XXIII	<ul style="list-style-type: none"> • panelu na voljo 60 dni za oblikovanje priporočil • strankam na voljo 90 dni za uveljavitev priporočil • krepitev vloge generalnega sekretarja (mediacija) • nanaša se na spore, kjer sodelujejo DVR
Understanding Regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance, 29 November 1979	<ul style="list-style-type: none"> • kodifikacija dotedanje prakse reševanja sporov • natančnejša opredelitev splošnejših določil XXII. in XXIII. člena GATT, konkretizacija postopkov • 30 dni časa za ustanovitev panela • nadzor nad izvajanjem priporočil panelov
Decision on Dispute Settlement of 30 November 1984	<ul style="list-style-type: none"> • izrecno izpostavlja pomanjkljivosti dotedanjega sistema reševanja sporov • natančneje ureja sestavo in delo panela
Decision of 12 April 1989 on Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures	<ul style="list-style-type: none"> • določa 6-mesečni rok za delo panela • strankam na voljo 60 dni za posvetovanja • natančneje ureja mandat panela in položaj generalnega sekretarja • predstavlja podlago za postopke, ki so kasneje stopili v veljavo v okviru WTO

Tabela 1: Pomembnejše spremembe postopkov za reševanje sporov v okviru GATT

4. POSTOPKI ZA REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU WTO

Kot smo lahko videli zgoraj, so se različne izboljšave postopkov za reševanje sporov vedno ustavile pred zamenjavo temeljnega načela konsenza, ki je bil potreben za sprejem določenega panelnega poročila: po mnenju mnogih avtorjev je bila to tudi ena izmed temeljnih pomanjkljivosti postopka za reševanje sporov v okviru GATT, četudi države niso pogosto blokirale sprejemanja poročil, ki zanje niso bila ugodna (Jackson 1998: 69). Nekateri so do leta 1995 uporabljanim postopkom očitali tudi preveliko razpršenost, saj je GATT določal različne postopke reševanja sporov za različne dele sporazuma, tako da XXIII. člen ni v popolnosti zaobsegel celotnega sporazuma, kar je vodilo do negotovosti in nejasnosti v samih postopkih.

Ravno zaradi zgoraj navedenih posebnosti je bila po mnenju Jacksona (1998: 72) ustanovitev WTO prelomna tudi za način reševanja sporov v mednarodnih trgovinskih odnosih, saj je v Dogovoru o pravilih in postopkih o reševanju sporov (v nadaljevanju DSU²⁶), ki je kot drugi aneks del Sporazuma o ustanovitvi WTO, vsebovan »enoten postopek reševanja sporov za vse dele sistema WTO, vključno s storitvami in intelektualno lastnino.« Pri tem je DSU uvedel tudi druge novosti: v 4. točki svojega 17. člena tako določa, da mora biti poročilo panela sprejeto najmanj 60 dni po dospetju slednjega pred Svet za reševanje sporov (DSB²⁷) – tukaj so zastopane vse članice WTO – razen če ta s konsenzom ne odloči drugače. S tem določilom se je WTO dokončno poslovila od vladavine konsenza vsaj v postopkih za reševanje sporov, saj sedaj za zavrnitev poročila ni bil več dovolj en glas, ampak so morale zavrnitev *soglasno* sprejeti vse članice, torej tudi tista država, za katero bi bilo poročilo morebiti ugodno. Podobno uvaja DSU načelo »negativnega konsenza« (Palmer in Mavroidis 1999: 17) tudi za ustanovitev panela, saj v 1. točki 6. člena določa, da se »ugotovitveni svet (panel, op. MV) ustanovi najkasneje na zasedanju DSB, po zasedanju, na katerem se zahteva prvič pojavi na dnevnem redu DSB, razen če na tem zasedanju DSB s konsenzom odloči, da ugotovitvenega sveta na ustanovi.« Tretja velika novost v postopkih

²⁶ Zaradi odsotnosti uveljavljene kratice v slovenski strokovni literaturi uporabljam standardno okrajšavo iz literature v angleškem jeziku (DSU = *Dispute Settlement Understanding*)

²⁷ *Dispute Settlement Body*

za reševanje sporov v okviru WTO pa je vzpostavitev pritožbenega postopka, nekakšne druge stopnje, ki državam omogoča, da se pritožijo na ugotovitve panela, če menijo, da je bila v postopkih narejena kakršnakoli napaka, pri čemer je na tem mestu potrebno opozoriti, da 6. točka 17. člena DSU omejuje obseg pritožbe »na pravna vprašanja, ki jih vsebuje poročilo ugotovitvenega sveta, in pravne razlage, ki jih je sprejel ugotovitveni svet.«

Te tri spremembe v postopkih reševanja sporov so bile gotovo med najbolj vidnimi ob vzpostavitvi WTO, vendar pa se pravi pomen DSU skriva predvsem v natančni določitvi različnih časovnih omejitev in rokov, ki poleg zgoraj omenjenih sprememb omogočajo, da se vsak morebiten spor rešuje v skladu z vnaprej določenimi postopki ter s tem zmanjšuje negotovost v mednarodnem trgovinskem sistemu ter povečuje privlačnost teh postopkov za države. V nadaljevanju bo za boljše razumevanje prednosti novih mehanizmov za reševanje sporov najprej potrebno podrobneje predstaviti obseg jurisdikcije DSU in pravne vire na katerih le-ta počiva, sledila bo natančnejša analiza panelnih in pritožbenih postopkov ter določil, ki urejajo morebitno sprejetje trgovinskih sankcij zaradi nespoštovanja sprejetih poročil.

4. 1. Jurisdikcija

DSU v 1. točki 1. člena določa, da se »pravila in postopki tega dogovora uporabljajo za spore v zvezi z določbami o posvetovanju in reševanju sporov v sporazumih navedenih v Dodatku 1,« kjer so navedeni *Sporazum o ustanovitvi Svetovne trgovinske organizacije* (Sporazum o WTO), *Mnogostranski sporazumi o trgovini z blagom* (GATT), *Splošni sporazum o trgovini s storitvami* (GATS), *Sporazum o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine* (TRIPS), *Dogovor o pravilih in postopkih za reševanje sporov* (DSU) ter večstranski trgovinski sporazumi, od katerih sta v veljavi le še *Sporazum o trgovini na področju civilnega letalstva* in *Sporazum o vladnih nabavah*. Kot je videti na prvi pogled DSU vzpostavlja mehanizem za reševanje sporov, v okviru katerega je mogoče iskati rešitve v sporih, ki zadevajo vse sporazume, vsebovane v sistemu WTO; pri tem pa je vendar treba opozoriti, da različni sporazumi vsebujejo posebna dodatna pravila in

postopke (navedena so v Dodatku 2 k DSU²⁸), ki sama urejajo način reševanja sporov v zvezi z izvajanjem obveznosti po *specifičnem* sporazumu. Morebitne zaplete v zvezi z vsakokratno uporabo teh ali onih postopkov in pravil 2. točka 1. člena DSU navaja, da v primeru razlikovanja med pravili DSU in posebnimi pravili iz sporazumov »prevladajo posebna dodatna pravila ali postopki v Dodatku 2«, pri čemer se lahko stranke večstranskih sporazumov same določijo, kako bodo reševale spore, nastale v zvezi z njihovim izvajanjem. V sporih, ki vključujejo pravila in postopke iz več kot enega zajetega sporazuma ter v primeru, da se stranke v sporu v 20 dneh od ustanovitve panela ne morejo sporazumeti o pravilih reševanja spora, potem slednje v 10 dneh od prejema prošnje za to stori predsedujoči DSB. Jackson (1998: 73) ob tem opozarja, da DSU ne vzpostavlja tako integralnega sistema za reševanje sporov kot je videti na prvi pogled, a obenem dodaja, »da bo le praksa lahko pokazala, v kolikšni meri bo to predstavljalo težave.«

Pomembno vprašanje, ki se zastavlja ob uporabi DSU, je, ali slednji velja tudi za ukrepe, ki jih sprejmejo regionalne ali lokalne oblasti na teritoriju določene države. Palmeter in Mavroidis (1999: 22, 23) menita, da GATT 1994, GATS in TRIPS vzpostavljajo odgovornost držav za sprejetje kakršnihkoli ukrepov, ki v kakršnemkoli trenutku veljajo na njihovem ozemlju, zato je uporaba DSU v zvezi s takšnimi ukrepi legitimna in legalna. Pri tem je potrebno opozoriti, da se pravila WTO v načelu ne ukvarjajo z dejanskimi trgovinskimi tokovi, ampak z zagotavljanjem konkurenčnih priložnosti: država članica lahko posvetovanja in s tem začetek postopka za reševanje sporov zahteva že, če meni, da so zaradi določenih ukrepov druge države ogroženi njeni *potencialni* trgovinski interesi (Palmeter in Mavroidis 1999: 24).

V konkretnem sporu se jurisdikcija odraza v mandatu panela, kar ureja 7. člen DSU. Določanje mandata panela v posameznem sporu služi predvsem posredovanju zadostnih informacij o bistvenih elementih spora in vzpostavljanju jurisdikcije panela, ki mora razpolagati z natančno opredelitvijo spornih točk, saj bo njegova preiskava potekala zgolj v okviru mandata.²⁹ Kot

²⁸ Obstaja 10 različnih postopkov vsebovanih tako v sporazumih, ki so del GATT, kot v sporazumih in prilogah, ki so del GATS.

²⁹ Standardni mandat panela, kot je naveden v 1. točki 7. člena DSU, se glasi: » Ob upoštevanju ustreznih določb /ime zajetega sporazuma (-ov), ki so jih navedle stranke v sporu/ proučiti zadevo, ki jo je /ime stranke/ predložila

je pokazal primer *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages*³⁰, v katerem je Japonska svoj davčni režim za alkoholne napitke upravičevala z navajanjem zakonskih ureditev v drugih državah, bo panel – če seveda resno jemlje svoj mandat – odklonil obravnavo vsakršnega dejstva, ki ni zaobseženo v njegovem mandatu.

4. 2. Pravni viri

Mandat in delo panela seveda morata počivati na nekakšnih virih, ki ponujajo smernice za odločanje o tem, kaj sploh je predmet spora in na kakšen način ga je mogoče rešiti. Člen 38(1) Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča tako med mednarodne pravne vire prišteva mednarodne pogodbe, obče pravo, splošna pravna načela in sodne odločbe ter pisanja najbolj kvalificiranih in uglednih juristov. Brez dvoma je mogoče reči, da spadajo sporazumi WTO med t.i. partikularne mednarodne pogodbe, kamor spadajo tudi vsi z DSU zajeti sporazumi. To seveda pomeni – če uporabimo dikcijo omenjenega člena -, da so določbe, vsebovane v DSU, izrecno pripoznane s strani držav, ki so stranke v morebitnem sporu, podobno pa velja tudi za tiste posebna dodatna pravila in postopke iz drugih sporazumov v okviru WTO, ki tudi urejajo reševanje sporov. Najpomembnejši pravni vir pri reševanju sporov v okviru WTO so torej tisti sporazumi, ki so navedeni v Dodatku 1 k DSU³¹, pri čemer je potrebno opozoriti, da vzpostavitev mandata panela zahteva pravno podlago, ki jo tvori čisto specifična določba enega izmed zajetih sporazumov³².

Poleg samih sporazumov WTO so najpomembnejši pravni vir za odločanje v posameznih sporih prav gotovo poročila panelov in poročila pritožbenih organov³³, k čemur spadajo tako poročila, izdelana v času GATT, kot tudi vsa poročila, izdelana po vzpostavitvi WTO. Člen 38(1) Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča med vire mednarodnega prava šteje tudi sodne odločitve,

DSB v dokumentu... ter sprejeti ugotovitve, ki DSB pomagajo pri sprejemanju priporočil ali sklepov, predvidenih v tem ali teh sporazumih.«

³⁰ Vse nazive sporov navajam v njihovem angleškem izvorniku.

³¹ Glej zgoraj.

³² 2. točka 6. člena DSU pravi takole: »Zahteva za ustanovitev ugotovitvenega sveta mora biti pisna. Navajati mora, ali so bila posvetovanja opravljena, opredeliti posebne ukrepe, ki so sporni, in predložiti kratek povzetek pravne podlage za tožbo, ki problem jasno prikazuje.«

³³ Tukaj se držim slovenskega prevoda DSU, ki *Appellate Body* prevaja s Pritožbeni organ.

seveda s pridržkom 59. člena Statuta, ki zavezujočnost vsakokratne sodne odločitve omejuje zgolj na določen spor in stranke v njem. Vendar pa je potrebno to brati v kontekstu Sporazuma o ustanovitvi WTO, ki v 1. točki člena XVI. pravi takole: »Če v tem sporazumu ali mnogostranskih trgovinskih sporazumih ni drugače določeno, WTO upošteva odločitve, postopke in običajno prakso POGODBENIC GATT 1947 in organov, ustanovljenih v okviru GATT 1947.« Pomen te določbe v postopkih za reševanje sporov se je prvič pokazal v že omenjenem primeru *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages*, kjer je panel po mnenju Palmeterja in Mavroidisa (1999: 38) že sprejeta poročila panelov obravnaval tako, »kakor, da bi imela status sodnih odločitev.« Na tem mestu je potrebno opozoriti, da se pritožbeni organ s to interpretacijo panela ni strinjal, vendar ne zaradi tega, ker ne bi priznaval pomena predhodno sprejetega poročila v postopku za reševanje sporov, ampak predvsem zato, da bi se izognil »definitivni interpretaciji« posameznih določb sporazumov WTO, saj bi to lahko pripeljalo do vpeljave načela precedensa skozi stranska vrata.

Prav vprašanje *stare decisis* v postopkih za reševanje sporov v okviru WTO je zelo pomembno: kot kaže dikcija 59. člena Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča ga mednarodno pravo namreč izrecno zavrača, medtem ko Sporazum o WTO v že omenjenem XVI. členu vsaj okvirno zahteva sledenje uveljavljeni praksi in že sprejetim odločitvam v okviru GATT/WTO. Pritožbeni organ je v omenjenem primeru ugotovil, da že sprejeta poročila ustvarjajo legitimna pričakovanja strank v sporu in da jih je potrebno upoštevati, kadar so relevantna za določen spor (Palmeter in Mavroidis 1999: 39, 40). Tega seveda ni mogoče razumeti kot vzpostavljanje sistema precedensa, vendar pa je isti panel v svojem poročilu tudi zapisal, da že sprejetih poročil ni mogoče zgolj poljubno upoštevati ali zavračati. Če namreč neka stranka v sporu trdi, da neko že sprejeto poročilo v določenem primeru ni relevantno oziroma da vsebuje zmotne ugotovitve, »potem dokazno breme v zvezi z morebitnimi napakami tako glede pravnih vprašanj kot tudi dejstev vedno implicitno leži na stranki, ki izpodbija poročilo.« (Palmeter in Mavroidis 1999: 48). Čeprav torej že sprejeta poročila ne »kontrolirajo« in ne zavezujejo drugih panelov – načelo *stare decisis* torej ni rigidno postavljeno -, pa jih

slednji pri svojem delu vsekakor upoštevajo, pri čemer Palmeter in Mavroidis (1999: 41) poudarjata, da sta

»kontinuiteta in konsistentnost pomembni značilnosti vsakega pravnega sistema: uporaba enakih pravil v zvezi z enakimi vprašanji, neodvisno od tega, katere stranke so vpletene – podobne primere obravnavati na podoben način – je pomemben vir legitimnosti vsakega razsodnika, še posebej mednarodnega, ki lahko stranke v sporu o pravilnosti svoje odločitve prepriča zgolj s svojo močjo prepričevanja.«

Podobno kot za poročila panelov velja tudi za poročila pritožbenih organov, vendar se tukaj zdi, da so poročila slednjih še bolj zavezujoča: pritožbeni organi imajo namreč stalno sestavo, njihov način dela odraža t.i. »kolegialni« (Palemter in Mavroidis 1999: 46) pristop. 1. točka 17. člena DSU tako določa, da pritožbeni organ sestavlja »sedem oseb, od katerih trije obravnavajo vsako posamično zadevo,« pri čemer pa je praksa pokazala, da se člani Pritožbenega organa med seboj posvetujejo glede vseh odločitev, tako da posamezno poročilo organa vključuje tudi poglede in prispevke tistih posameznikov, ki formalno sploh ne odločajo o posamezni pritožbi (Palmeter in Mavroidis 1999: 47). Čeprav torej načelo *stare decisis* v postopkih reševanja sporov v okviru WTO ni formalizirano, pa že sprejeta poročila panelov in Pritožbenega sveta v veliki meri določajo pričakovanja strank v sporih pa tudi sam način dela in argumentacije teh teles. Po besedah nekega strokovnjaka lahko tako »precedensom sledimo ali pa jih zavržemo, v vsakem primeru pa jih moramo upoštevati.« (Palmeter in Mavroidis 1999: 41).

Paneli in Pritožbeni organ se v svoji argumentaciji večkrat sklicujejo na splošna pravna načela in tekste priznanih pravnih strokovnjakov, le redko pa je v poročilih mogoče najti reference na obče pravo. To je seveda razumljivo, saj so postopki za reševanje sporov utemeljeni v partikularnem mednarodnem sporazumu in ne v običaju, čeprav se nekatere stranke v sporih sklicujejo tudi na pravila, ki naj bi bila domnevno del mednarodnega občega prava. Po mnenju Palmeterja in Mavroidisa (1999: 49) so paneli v večini primerov takšne reference odpravili z opozorilom, da tudi če bi neko

pravilo bilo del mednarodnega občega prava, to ne bi imelo nobenega vpliva na izvajanje izrecnih določb po sporazumih WTO.

Seveda je v samih sporazumih WTO tudi več referenc na sporazume, ki so bili sklenjeni izven okvirov multilateralnega trgovinskega sistema. Tukaj je potrebno omeniti predvsem konvencije, ki na mednarodni ravni urejajo pravice do intelektualne lastnine (Pariška, Bernska in Rimska konvencija) ter posebne sporazume, ki urejajo zavarovanja izvoznih kreditov in so bili sklenjeni v okviru drugih institucij, npr. OECD. Zanimiv problem se pojavi, ko npr. neka država v skladu s sporazumom, ki ni del sistema WTO, sprejme ukrepe proti neki drugi državi (ki je tudi stranka tistega sporazuma), pri čemer pa druga država spodbija legalnost sprejetih ukrepov pred organi WTO. Po mnenju Palmeterja in Mavroidisa (1999: 54-60) je bila praksa panelov v takšnih primerih dvoumna, čeprav so slednji v večini primerov sledili diktiji Dunajske konvencije o pogodbenem pravu – tudi ta je ena izmed pravnih virov WTO -, ki pravi da sporazum obvezuje zgolj stranke in ne tretjih držav³⁴, v najboljšem primeru pa se lahko tak sporazum uporabi kot pomožno sredstvo interpretacije³⁵. Konkretnejše stališče je panel zavzel v primeru uporabe preferencialnih trgovinskih dogovorov v znamenitem primeru *European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas*, kjer so se Evropske skupnosti sklicevale na izključno pravico interpretacije konvencije Lome, s katero je afriškim in karibskim državam priznala posebne ugodnosti ob izvozu njihovih kmetijskih pridelkov. Ker je WTO v zvezi s to konvencijo sprejela t.i. *waiver*, je panel presodil, da je konvencija Lome kot takšna vključena v sistem WTO in torej spada pod jurisdikcijo panela, ki jo ima tudi pravico interpretirati.

4. 3. Panelni postopek

Seveda interpretacije sporazumov s strani panela – iz že zgoraj omenjenih razlogov - nikakor niso dokončne, nahajati pa se morajo strogo v okviru njegovega mandata. Vzpostavitev mandata panela sicer ni prvi

³⁴ Primer *United States – Restrictions on Imports of Tuna*

³⁵ Primer *European Communities – Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products*

korak v postopku reševanja sporov, saj DSU teži k poravnavi morebitnih trgovinskih sporov skozi posvetovanja: to je posledica dejstva, da panelni postopek ni enak sodnemu, da torej »paneli niso sodišča« (Palmer in Mavroidis 1999: 62), ampak je zgolj poskus reševanja spora z časovno omejenimi postopki in vnaprej določenimi pravili, da bi se tako izognili negotovostim in negativnemu vplivu na trgovinske tokove. Zato DSU v 2. točki 4. člena od članic zahteva, da z »razumevanjem prouči ter da primerno možnost za posvetovanje v zvezi z vsemi predstavitvami druge članice glede ukrepov, ki so sprejeti na njenem ozemlju glede izvajanja kateregakoli zajetega sporazuma.« Šele če posvetovanja ne obrodijo sadov, lahko tožeča³⁶ stranka zahteva ustanovitev panela, s čimer se panelni postopek v bistvu začne. Začetek postopka lahko steče šele, če spora ni mogoče rešiti v 60 dneh po prejemu zahteve za posvetovanja, pri čemer se mora članica, na katero je bila zahteva naslovljena, nanjo odzvati v 10 dneh po prejemu in začeti posvetovanja v najmanj 30 dneh, razen če se stranki ne dogovorita drugače (DSU čl. 4.3.)³⁷. V primeru, da spora s posvetovanji ni mogoče rešiti v roku 60 dni od prejema zahteve oz. če se stranki sporazumeta o tem, da so bila pogajanja neuspešna, »lahko tožeča stranka zahteva ustanovitev panela« (DSU čl. 4.7.). Naloga panelov je »pomagati DSB pri opravljanju njegovih dolžnosti [...] Skladno s tem panel objektivno presodi zadevo, ki jo obravnava, vključno z objektivno presojo dejstev primera, uporabnost in skladnost z ustreznimi zajetimi sporazumi ter sprejme take ugotovitve, ki DSB pomagajo pri sprejemu priporočil ali sklepov, predvidenih v zajetih sporazumih.« (DSU čl. 11).

Panele sestavljajo »visoko kvalificirani vladni in/ali nevladni predstavniki« (DSU čl. 8.1), pri tem pa v delu panela ne smejo sodelovati državljani članic, katerih vlade so stranke v sporu (DSU čl. 8.3) Običajno panel sestavljajo trije člani, »razen če se stranke v sporu v desetih dnevih od ustanovitve panela dogovorijo, da bo panel sestavljalo pet članov«

³⁶ Izraz prevzemam iz slovenskega prevoda DSU.

³⁷ V nujnih primerih se morajo posvetovanja začeti v roku 10 dni od prejema zahteve, tožeča stranka pa lahko ustanovitev panela zahteva po 20 dneh od prejema zahteve. Palmer in Mavroidis (1999:66, 67) pri tem opozarjata, da DSU ne vsebuje nobenega kriterija, po katerem bi lahko presojali nujnost posameznega spora, nujen primer pa lahko razglasi le DSB in to s konsenzom.

(DSU čl. 8.5). Na tem mestu je potrebno opozoriti, da DSU omogoča sodelovanje v panelnem postopku tudi tistim državam, ki imajo bistven interes v zadevi, ki jo obravnava panel (DSU čl. 10.2).

Dokazno gradivo, ki ga stranke v sporu predložijo panelu je pretežno pravne in ne dejstvene narave, saj se paneli ukvarjajo z ukrepi – običajno uredbami ali kakšnimi drugimi pravnimi akti –, ki jih določena članica sprejme na svojem ozemlju in ki po zatrjevanju druge članice ali članic niso v skladu z določili WTO. Četudi se večina sporov vrti okoli kompleksnih in zapletenih pravnih formulacij, pa to še ne pomeni, da paneli ne presojuje tudi čisto faktičnih dokazov: ti postajajo v luči vse bolj razširjenih sporov glede antidumpinških postopkov ter sanitarnih in fitosanitarnih standardov vse bolj pomembni (Palmer in Mavroidis 1999: 76). V skladu s členom DSU 13.2 se lahko panel v zvezi s predloženimi dokazi posvetuje s strokovnjaki oziroma naroči izdelavo svetovalnega poročila, čemur pa sledijo tudi članice, saj za podkrepitev svojih argumentov v sporu pogosto predložijo razne strokovne študije, ki naj bi dokazovale njihov prav. Tudi sicer so paneli dokaj fleksibilni³⁸ v obravnavanju predloženih dokazov, saj DSU ne predpisuje nobenih specifičnih navodil glede sprejemljivosti ali zadostnosti dokaznega gradiva, pa tudi časovne omejitve paneli postavljajo po svoji presoji in glede na značilnosti določenega spora.

Kljub temu, da paneli glede svojih postopkov in sprejemanja predloženega dokaznega gradiva niso tako togi kot sodišča, pa imajo za svoje delo jasno postavljene časovne omejitve, tako da nobenega posameznega spora ni mogoče vleči v nedogled. Delovni postopki panelov so zapisani v Dodatku 3 k DSU³⁹, kjer je določen tudi natančen časovni raspored za posamezne faze panelnega postopka. Sicer pa DSU v 3. točki 12. člena določa, da člani panela - kakor hitro je to mogoče in po posvetovanju s strankami v sporu – določijo časovni raspored postopka, če je le mogoče »v enem tednu od dogovora o sestavi in mandatu panela.« Omenjeni časovni raspored postavi skrajne roke za pisne vloge

³⁸ »Postopki panela naj bodo dovolj prožni, da lahko zagotovijo visoko kakovost poročil panelov in pri tem brez potrebe ne zavlačujejo postopka.« (DSU čl. 12.2)

³⁹ »Paneli se ravnavajo po delovnih postopkih v Dodatku 3...« (DSU čl. 12.1).

strank, pri čemer bo običajno tožeča stranka svoje argumente in predstavitev dejstev v sporu – ti običajno vključujejo besedilo spornega zakonskega ukrepa in podatke o njem – predložila dva do tri tedne pred toženo stranko (DSU čl. 12.4), v nobenem primeru pa postopek oddajanja pisnih vlog ne sme trajati več kot devet tednov.

Prvo vsebinsko zasedanje panela se skliče eden do dva tedna po prejemu pisnih vlog strank (DSU Dodatek 3.12. (b)), pri čemer svoje argumente najprej predstavi tožeča stranka, ki ji sledi tožena (DSU Dodatek 3.5). Člani panela lahko strankam na katerikoli točki predstavitve postavljajo vprašanja (DSU Dodatek 3.8.), pri čemer pa stranke v sporu velikokrat zaprosijo, če lahko svoje odgovore posredujejo pisno na kakšni kasnejši seji v okviru prvega vsebinskega zasedanja panela (Palmer in Mavroidis 1999: 89). Na tem mestu je potrebno opozoriti, da stranke niso obvezane vseh dokazov predložiti že pred ali pa na prvem vsebinskem zasedanju panela, saj je – kot je ugotovil panel v primeru *Argentina – Measures Affecting Imports of Footwear, Textile, Apparel and Other Items* – »strankam v sporu potrebno omogočiti zagovarjati in braniti svoja stališča v kar največji možni meri.« Na prvem srečanju lahko sodelujejo tudi tretje stranke, ki dobijo kopije vseh pisnih vlog, vendar se s panelom in strankami v sporu srečajo na posebni seji (DSU Dodatek 3.6.)

Dva do tri tedne od zaključka prvega vsebinskega zasedanja morajo stranke v sporu panelu hkrati predložiti svoje druge pisne vloge, ki so po svojem bistvu tako zavrnitve prvih pisnih vlog kot tudi ustnih izjav na prvem zasedanju panela. Druga pisna vloga je po mnenju Palmerja in Mavroidisa (1999: 90) še posebej pomembna za tožečo stranko, saj je ta vloga njena edina priložnost – seveda ob drugem vsebinskem zasedanju panela – da zavrne argumente tožene stranke, saj slednja svojo prvo pisno vlogo odda za tožečo stranko.

Največ dva tedna po prejemu drugih pisnih vlog sledi drugo vsebinsko zasedanje panela, ki je po pomenu enako predložitvi drugih pisnih vlog, saj je to zadnja priložnost za stranke v sporu, da panelu predstavijo svoje argumente in kakršnekoli dodatne informacije o spornih ukrepih. Po končanem drugem vsebinskem zasedanju panel pripravi t.i. opisni del vmesnega poročila (DSU čl. 15.1), ki vključuje povzetek predstavljenih

argumentov ter glavna dejstva primera, in ga v času od dveh do štirih tednov po zaključku drugega zasedanja vroči strankam v sporu. Slednje imajo nato dva tedna časa, da panelu sporočijo svoje pripombe, ki jih ta običajno tudi sprejme (Palmer in Mavroidis 1999: 91).

Ko panel ovrednoti pripombe strank k opisnemu delu vmesnega poročila, v dveh do štirih tednih vroči strankam celotno vmesno poročilo, ki sedaj vsebuje tudi ugotovitve, sklepe in morebitna priporočila panela (DSU čl. 15.2). Tudi na to poročilo lahko stranke vložijo svoje pripombe, in sicer najkasneje v enem tednu po prejemu poročila: pripombe morajo biti zelo specifične, panel pa lahko za proučitev pripomb skliče tudi dodatna zasedanja s strankami in sicer v roku najmanj dveh tednov po prejemu pripomb. V kolikor stranke v sporu ne zahtevajo preučitve celotnega vmesnega poročila, potem je potrebno »vmesno poročilo šteti za končno poročilo panela in ga takoj poslati članicam.« (DSU čl. 15.2.). Panelno poročilo mora biti sprejeto na zasedanju DSB najkasneje v 60 dneh po pošiljanju poročila članicam, razen če seveda DSB s konsenzom ne odloči drugače, ali pa katera od strank – ali pa obe – vloži pritožbo na poročilo (DSU čl. 16.4.).

4. 4. Pritožbeni postopek

Če stranke v sporu niso zadovoljne z odločitvami panela, potem imajo možnost vložiti pritožbo pri Pritožbenem organu: slednjega sestavlja sedem oseb, od katerih trije obravnavajo vsako posamično zadevo⁴⁰ (DSU čl. 17.1), pri čemer pa lahko pritožbeni organ potrdi, spremeni ali razveljavi pravne sklepe in ugotovitve panela (DSU čl. 17.13.) Pravico do pritožbe imajo sicer zgolj stranke v sporu, medtem ko lahko tretje strani – če so pred tem izkazale bistven interes v sporu – Pritožbenemu organu predložijo pisne vloge, omogočena pa jim je tudi predstavitev njihovih argumentov (DSU čl. 17.4.) Sicer so bili Delovni postopki za pritožbeni preizkus⁴¹ (*Working Procedures for Appellate Review*) sprejeti leta 1996,

⁴⁰ Pri tem je potrebno opozoriti na pravilo št. IV (2) iz *Working Procedures for Appellate Review*, ki določa, da se vsi člani Pritožbenega organa glede določenega primera med seboj posvetujejo, vsakemu pa so dostopni tudi vsi dokumenti v zvezi s posameznim primerom.

⁴¹ Pravila iz Delovnih postopkov citiram v skladu z uveljavljeno prakso v strokovni literaturi.

takoj po ustanovitvi pritožbenega organa, in usmerjajo vse postopke v zvezi s pritožbami strank v sporu na ugotovitve panela.

V skladu s členom 16.4 DSU stranke v sporu obvestijo DSB o svoji pritožbi, katere besedilo mora med drugim nujno vsebovati tudi opis vzroka pritožbe ter domnevnih napak v ugotovitvah in pravnih sklepih panela (AB Pravilo XX (2)). Takoj po začetku pritožbenega postopka Pritožbeni organ izdela urnik, v katerem določi skrajne roke za vlaganje potrebnih dokumentov ter datum za morebitno ustno zaslišanje (AB Pravilo XXVI). Vsi postopki pritožbenega organa so seveda časovno omejeni še z določili 5. točke 17. člena DSU, ki določa, da postopki »praviloma ne smejo preseči 60 dni od dneva, ko je stranka v sporu formalno sporočila svojo odločitev o pritožbi,« v nobenem primeru pa ne smejo preseči 90 dni. V roku 10 dni potem, ko je stranka formalno sporočila svoj namen pritožiti se, mora oddati pismeno vlogo s pravnimi argumenti za svoje stališče, natančnim opisom pravne podlage in pričakovane odločitve Pritožbenega organa. Tudi tretje strani imajo možnost predstavitve svojih pogledov na poročilo panela, čeprav se nanj ne morejo pritožiti, imajo pa pravico dostopa do vseh dokumentov, vloženih v okviru pritožbenega postopka. Pritožbeni organ v okviru svojih nalog organizira ustne predstavitve argumentov strank v sporu - običajno ne kasneje kot v 30 dneh od vloge pritožbe (AB Pravilo XXVII (1)), pri čemer člani panela strankam postavljajo vprašanja glede pravnih vprašanj, zaobseženih v ugotovitvah in sklepih panela. Pritožbeni organ postavi rok, v katerem morajo stranke pisno odgovoriti na posamezna vprašanja (AB Pravilo XXVIII (1)), vi odgovori in dokumenti pa ostajajo na voljo tudi tretjim stranem, ki jih imajo pravico komentirati in na njih odgovoriti s svojimi argumenti (AB Pravilo XXVIII (2)).

Pritožbeni postopek »praviloma ne sme preseči 60 dni od dneva, ko je stranka v sporu formalno sporočila svojo odločitev o pritožbi, do dneva, ko pritožbeni organ pošlje svoje sporočilo,« v nobenem primeru pa postopki ne smejo preseči 90 dni⁴² (DSU čl. 17.4.). Poročilo Pritožbenega organa sprejme DSB v času največ 30 dni po razdelitvi poročila članicam, pri

⁴² Na tem mestu je potrebno opozoriti, da DSU omogoča podaljšanje navedenih obdobj, kar se je že zgodilo tako pri prvem, 60-dnevnem roku, kot tudi drugem, 90-dnevnem. (Palmer in Mavroidis 1999: 145).

čemer 14. točka 17. člena DSU izrecno določa, da ga »morajo stranke v sporu brezpogojno sprejeti.«

4. 5. Izvajanje priporočil in sklepov DSB

Ko je poročilo panela ali Pritožbenega organa enkrat sprejeto, potem postanejo priporočila in sklepi, ki so vsebovani v posameznem poročilu, tudi priporočila in sklepi DSB. V kolikor je v poročilu ugotovljena neskladnost določenega ukrepa s kakšnim sporazumom v okviru WTO, DSB članici priporoči, da ukrep uskladi s sporazumom (DSU čl. 19.1.), pri čemer je »pravočasno ravnanje v skladu s priporočili ali sklepi DSB je bistveno za zagotovitev učinkovitega reševanja sporov v korist vseh članic.« (DSU čl. 21.1.). Članica, ki ji poročilo nalaga aktivnosti v zvezi z ukrepi, ki niso v skladu s sporazumi WTO, obvesti DSB v roku 30 dni po sprejemu poročila, kakšni so njeni nameni v zvezi z izvajanjem priporočil in sklepov DSB, pri tem pa slednjega opozori, če pravočasno izvajanje sprejetih priporočil in sklepov ni izvedljivo. V takšnem primeru se določi »razumno obdobje« (DSU čl. 21.3.), in sicer je to lahko:

1. obdobje, ki ga predlaga določena članica, pod pogojem, da ga odobri DSB⁴³ (DSU čl. 21.3.(a)), ali
2. obdobje, o katerem so se sporazumele stranke v sporu v 45 dneh od dneva sprejema priporočil in sklepov, (DSU čl. 21.3.(b)), ali
3. obdobje, ki ga določi zavezujoča arbitraža v 90 dneh po sprejemu priporočil in sklepov, pri čemer od ustanovitve panela do določitve razumnega obdobja ne sme preteči več kot 15 mesecev (DSU čl. 21.3.(c)).

V kolikor zmagovita stranka v sporu meni, da določena članica ni v zadostni meri izpolnila priporočil in sklepov DSB, se lahko v tej zadevi obrne na originalni panel, ki o zadevi razsodi v največ 90 dneh (DSU čl. 21.5.) Sicer pa DSB »stalno nadzoruje izvajanje sprejetih priporočil in sklepov,« pri čemer lahko vsaka članica kadarkoli sproži vprašanje

⁴³ DSB sprejme odločitev s konsenzom: če se torej zmagovita stranka ne strinja s predlaganim obdobjem, lahko blokira ustrezno odločitev DSB.

njihovega izvajanja, ki ga DSB postavi na dnevni red, tam pa ostane tako dolgo, dokler zadeva ni razrešena (DSB čl. 21.6.).

4. 6. Kompenzacija in prekinitev koncesij

Če panel ali Pritožbeni organ v skladu s 1. točko 19. člena DSU ugotovi, da določen »ukrep ni v skladu z zajetim sporazumom, priporoči določeni članici, da uskladi ukrep s tem sporazumom,« lahko pa ji tudi predlaga »načine izvajanja priporočil.« To je sicer tudi edino povračilo⁴⁴ za škodo, ki jo je zmagovita stranka utrpela zaradi izvajanja s sporazumi WTO neskladnega ukrepa, saj DSU drugih kompenzacij ne predvideva, kar je skladno tudi s prakso v okviru GATT (Palmer in Mavroidis 1999: 161-163).

Če članica WTO v razumnem obdobju ne uspe uskladiti ukrepa z zajetimi sporazumi, ali če tako ali drugače ne spoštuje priporočil ali sklepov ustreznih teles WTO, mora ta članica na zahtevo katerekoli druge države, ki je sprožila postopke za reševanje spora, začeti pogajanja z namenom oblikovati medsebojno sprejemljivo kompenzacijo (DSU čl. 22.2.), pri čemer mora biti slednja v skladu z zajetimi sporazumi⁴⁵ (DSU čl. 22.1.) Na tem mestu je potrebno opozoriti, da je kompenzacija začasen in prostovoljen ukrep, ki pa nikakor nima prednosti pred popolnim izvajanjem priporočila za uskladitev ukrepa (DSU čl. 22.1.), DSB pa tako ali tako nadzoruje izvajanje svojih priporočil in sklepov – »vključno v zadevah, ko je bila dana kompenzacija« vse dotlej, dokler le-ti niso ustrezno izpolnjeni oz. dokler stranki v sporu slednjega ne razrešita (DSU čl. 22.8.).

V kolikor se stranki v sporu dvajset dni po preteku razumnega obdobja ne moreta dogovoriti o kompenzaciji, potem lahko katerakoli stranka, ki je začela postopke reševanja sporov od DSB zahteva, da odobri prekinitev koncesij ali prenehanje izvajanja določenih obveznosti po sporazumih WTO (DSU čl. 22.4.). Pri tem mora vsaka odobritev takšnih ukrepov

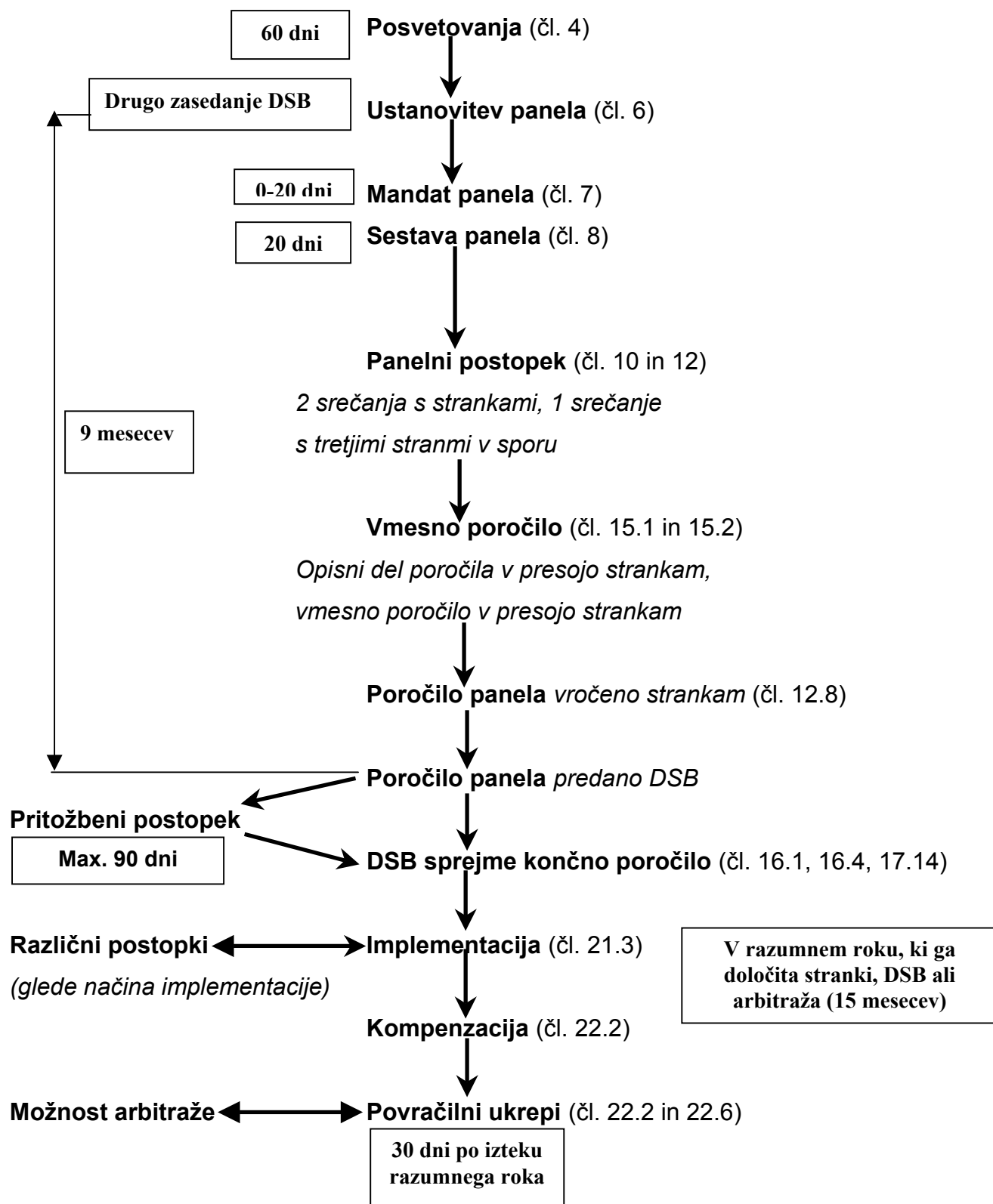
⁴⁴ V primeru *Guatemala – Anti-Dumping Investigation Regarding Portland Cement from Mexico* je tožnik zahteval od panela, naj toženi stranki naloži vrnitev pobranih antidumpinških dajatev, vendar je to panel zavrnil z izrecno napotitvijo na diktivo čl. 19.1. DSU, ki poraženi stranki nalaga zgolj uskladitev ukrepa s sporazumi WTO.

⁴⁵ Tudi zanjo veljajo klavzule MFN in nacionalnega tretmaja.

Reševanje sporov v okviru Svetovne trgovinske organizacije: Ali je velikost pomembna?

upoštevati načelo proporcionalnosti, kakor je običajno uporabljeno v mednarodnem občem pravu (Palmer in Mavroidis 1999: 169).

POSTOPEK REŠEVANJA SPOROV V OKVIRU WTO

Slika 6: Postopek reševanja sporov v okviru WTO s predpisanimi roki

5. REŠEVANJE SPOROV V OKVIRU WTO IN VELIKOST DRŽAV

Mehanizem za reševanje sporov je torej od svojih začetkov v okviru GATT naredil kar velik napredek, posebej kar se tiče transparentnosti in časovne omejitve postopkov. Vendar pa noben opis teh mehanizmov ne more dati prave slike o koristnosti in uporabnosti teh mehanizmov za posamezne države, če ne vključuje tudi analize tega, katere države so najpogosteje sodelovale v postopkih in kako so ustrezna telesa WTO reagirala na njihove argumente .

Že bežen pogled na seznam vseh sporov, ki so jih države notificirale pri WTO, pove veliko o tem, katere države sprožajo postopke za reševanje sporov: od 254 sporov v času od začetka leta 1995 do aprila leta 2002 so le v 31 primerih kot tožniki ali tožene stranke sodelovale majhne države⁴⁶. Da se trgovinski spori razplamtijo med državami, ki imajo velike trgovinske interese je seveda razumljivo, saj gostota njihovih trgovinskih interakcij prav gotovo presega tisto, s katero imajo opraviti majhne države. Tudi zato je zanimivo pogledati, kako so bili v obdobju od leta 1995 do leta 2000 strukturirani spori v okviru WTO, še posebej primerjavo med velikimi državami oz. gospodarskimi bloki in manjšimi ter manj razvitimi državami.

Država	Tožnik	Tožena stranka	Skupaj
ZDA	63 (30.7 %)	44 (21.5%)	107(52.2%)
EU	51 (24.9 %)	42 (20.5%)	93 (45.4%)
Kanada	15 (7.3%)	10 (4.9%)	25 (12.2%)
Japonska	8 (3.9%)	12 (5.9%)	20 (9.8%)

Tabela 2: Države, sodelujoče v postopkih reševanja sporov kot tožniki, tožene stranke ali oboje

⁴⁶ To so Romunija, Madžarska, Ekvador, Slovaška, Kolumbija, Gvatemala, Belgija, Nikaragva, Honduras, Kosta Rika, Trinidad in Tobago, Češka, Danska, Irska, Portugalska in Šri Lanka.

Kategorija držav	Tožnik	Tožena stranka
Vse razvite države	147 (71.7%)	144 (55.6%)
Države v razvoju	49 (23.9%)	84 (41%)
Najmanj razvite države	0	0
Države v tranziciji	4 (2%)	7 (3.4%)

Tabela 3: Kategorije držav, sodelujočih v postopkih reševanja sporov kot tožniki ali tožene stranke

Kot tožnik	Število primerov	Delež
ZDA	63	30.7%
EU	51	24.9%
Kanada	15	7.3%
Japonska	8	3.9%
Druge razvite države	10	4.9%
Novoindustrializirane države	24	11.7%
Države v razvoju	25	12.2%
Države v tranziciji	4	2.0%

Tabela 4: Delež iniciiranih sporov glede na posamezno državo oz. kategorije držav

Kot tožena stranka	Število primerov	Delež
ZDA	44	21.5%
EU	42	20.5%
Kanada	10	4.9%
Japonska	12	5.9%
Druge razvite države	6	2.9%
Novoindustrializirane države	41	20%
Države v razvoju	43	21%
Države v tranziciji	7	3.4%

Tabela 5: Delež sporov, v katerih je posamezna država ali kategorija držav nastopala kot tožena stranka

Kot je mogoče videti iz zgoraj navedenih podatkov so uporabniki mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO predvsem velike in gospodarsko razvite države, kar je razumljivo, saj imajo te tudi največji interes za učinkovito delovanje multilateralnega trgovinskega sistema, poleg tega pa razpolagajo tudi z dovolj znanja in sredstvi, da lahko uspešno nastopijo pred organi WTO.

Podatki tudi kažejo, da se je privlačnost uporabe postopkov za reševanje sporov v okviru multilateralnega trgovinskega sistema povečala, odkar je bila ustanovljena WTO: medtem ko je bilo v prvih 40 letih obstoja GATT - t.j. do leta 1987 – prijavljenih 287 sporov, jih je bilo od leta 1988 (takrat so bile sprejete tudi prve večje spremembe postopkov za reševanje sporov) pa do leta 2000 že 317⁴⁷ (Reinhardt 2000: 1).

Če se ozremo na število majhnih držav, ki so kadarkoli sodelovale v postopkih za reševanje sporov v okviru WTO, potem lahko vidimo, da je

⁴⁷ Razlage, zakaj je prišlo do takšnega povečanja uporabe postopkov za reševanje sporov se razlikujejo, dotaknili pa se jih bomo v nadaljevanju.

število primerov, v katerih so nastopale kot tožniki ali tožene stranke statistično nepomembno. Največ sporov se tako odvija med industrijsko razvitimi državami in tistimi na novo industrializiranimi državami in državami v razvoju, ki so zaradi velikosti svojih trgov in izvoznega potenciala zanimive v smislu odpiranja trgov in povečevanja trgovinskih interakcij.

Kot tožene stranke

Kot tožniki	ZDA	EU	Kanada	Japonska	NID	DVR
ZDA	/	22	3	5	18	10
EU	18	/	3	6	13	11
Kanada	4	6	/	1	2	1
Japonska	4	0	1	/	1	2
NID	7	3	2	0	/	10
DVR	8	7	0	0	3	/

Tabela 6: Število sporov med posameznimi državami oz. kategorijami držav, ki so nastopale kot tožene stranke ali kot tožniki

5. 1. Ugotovitve

Kot je razvidno iz zgoraj navedenih podatkov, se je število sporov notificiranih v okviru multilateralnega trgovinskega sistema v času od ustanovitve WTO izredno povečalo. Najbolj verjetna in preprosta razlaga za to dejstvo bi seveda bila, da se je privlačnost notificiranja trgovinskih sporov s spremembami v mehanizmih za njihovo reševanje povečala v takšni meri, da so države vanje dobile zaupanje in so zato bolj kot prej pripravljene reševati spore v okviru multilateralnega trgovinskega sistema. Vendar pa nekateri avtorji, ki so opravili statistične analize sporov v okviru WTO poudarjajo, da temu ni tako: Reinhardt (2000) tako meni, da povečanja števila sporov ne moremo pripisati "večjemu legalizmu in formalizaciji postopkov" za reševanje sporov, ampak gre pri tem predvsem

za večjo dovzetnost in občutljivost držav na trgovinske politike svojih partnerjev v mednarodnem gospodarstvu (Reinhardt 2000: 2) Če to ugotovitev apliciramo na zgoraj navedene podatke, lahko vidimo, da se večina sporov odvija med državami, ki bi jih lahko označili za demokratične v najbolj splošnem smislu te besede – njihove vlade so namreč bolj odprte za notranjepolitične pritiske s strani različnih interesnih skupin kot vlade tistih držav, kjer zastopanost teh skupin zaradi odsotnosti demokratičnih postopkov ni zagotovljena v zadostni meri (Reinhardt 2000: 7). Reinhardt s tem ovrže trditve nekaterih avtorjev, ki so v skladu s teorijo “demokratičnega miru” trdili, da med demokratičnimi državami ne prihaja tako pogosto do različnih sporov, še več, pokaže, da so spori med demokratičnimi državami – vsaj kar se tiče trgovinskih sporov – mnogo bolj verjetni (prim. Reinhardt 2000: 8) . Po mnenju Reinhardta je to posledica večje odzivnosti demokracij na zahteve organiziranih interesov proizvajalcev, ki v intervencionistični državni politiki vidijo priložnost uveljaviti svoje preference.

Povečanje števila sporov v okviru WTO nekateri avtorji pripisujejo manjšim transakcijskim stroškom, ki naj bi bili posledica izboljšav v mehanizmi za reševanje sporov v WTO, če slednje primerjamo s prakso v okviru GATT. Sevilla (1999) tako meni, da se majhnim in manj razvitim državam s tem odpira možnost učinkoviteje in pogosteje razreševati spore v okviru WTO, čeprav Reinhardt (2000: 10) ob tem opozarja, da nikakor ni jasno, ali so spremembe v postopkih reševanja sporov resnično privedle do zmanjšanja transakcijskih stroškov in poudarja da se “temeljni mehanizma niso spremenili,” saj tako WTO kot GATT nimata nobene možnosti avtonomnega uveljavljanja svojih odločitev (prim. tudi Garrett in Smith 1999: 3, Reinhardt 2000: 24). Velike države se lahko namreč vedno odločijo, da sklepov organov WTO ne bodo izvajale in s tem “tvegajo” povračilne ukrepe majhnih držav, kar pa seveda zaradi nesorazmernosti posledic takšnega povračila ni prav verjetno (Reinhardt 2000: 10).

Kot poglobitve vzroke za povečanje števila trgovinskih sporov tako Reinhardt navaja predvsem povečanje članstva v WTO in pa vse hitreje potekajočo globalizacijo trgovinskih odnosov med državami, pri čemer pa poudarja, da iz sprememb v postopkih za reševanje sporov ni mogoče

sklepati na njihovo večjo privlačnost za majhne in manj razvite države. (Reinhardt 2000: 12-13), kar konec koncev potrjujejo tudi podatki o tem, kakšen delež sporov odpade na majhne in manj razvite države.

Statistična analiza podatkov o vlogi majhnih držav postopkih reševanja sporov torej pokaže, da te v slednjih ne igrajo velike vloge, kar je razumljivo, saj gre pri postopkih pred organi WTO za izjemno kompleksne zadeve, katerih pravni okvir predstavlja več kot 26.000 strani mestoma dokaj nejasnih sporazumov. Privlačnost mehanizma za reševanje sporov za majhne države zato po Reinhardtovem (2000: 9) mnenju ostaja enaka kot v času GATT, pri čemer pa je za verjetnost trgovinskih sporov med državami pomembna predvsem gostota trgovinskih interakcij med posameznimi državami.

5. 2. Velikost države in narava odločitev organov WTO

Če je iz podatkov o številu iniciiranih sporov razvidno, da v njih majhne države ne sodelujejo v statistično pomembnem obsegu, pa to še nikakor ne pomeni, da velikost držav, ki so stranke v določenem sporu ne vpliva na naravo določitev teles, ki so v WTO pristojna za presojo legalnosti ukrepov, ki jih sprejemajo države v zvezi s svojo trgovinsko politiko.

Kot poudarjata Garrett in Smith (1999) v svoji analizi odločitev Pritožbenega organa – najvišjega organa v okviru WTO, ki presoja o skladnosti ukrepov držav s sporazumi WTO – imata namreč velikost in gospodarska moč države močan vpliv na naravo sprejetih odločitev v okviru mehanizmov za reševanje sporov. Premisa, na kateri temelji njuno dokazovanje, namreč pravi, da je Pritožbeni organ zainteresiran predvsem za spoštovanje in izvajanje svojih odločitev s strani članic WTO, kar posledično prispeva k povečanju avtoritete WTO v zvezi s trgovinskimi spori med državami. Pri tem Garrett in Smith (1999: 3, prim. tudi Reinhardt 2000: 24) opozarjata na odsotnost učinkovitega mehanizma za uveljavljanje sprejetih odločitev DSB, saj je vsako izvajanje slednjih »decentralizirano in posredno« - prepuščeno torej strankam v sporu -, kar pa seveda povečuje tveganje, da se države ne bodo podredile sklepom in priporočilom DSB.

V »pravno-politični igri« (Garret in Smith 1999: 5) med Pritožbenim organom, vladami toženih držav in tretjimi strankami v sporu je tako prvemu pridržana prva poteza, s katero odloča o skladnosti ukrepov tožene stranke s sporazumi WTO. V kolikor Pritožbeni organ ugotovi skladnost ukrepov s sporazumi je *status quo* ohranjen (»pomiritev«), saj ni potrebe po spreminjanju nacionalne zakonodaje tožene stranke, medtem ko v primeru, da Pritožbeni organ toženi stranki naloži odpravo ali spremembo sprejetih ukrepov obstajata dve možnosti: ali se bo tožena stranka podredila sprejetim priporočilom, ali pa jih preprosto ne bo upoštevala. Preference tožene stranke v drugem primeru so jasne, saj si nobena vlada ne želi z odpravo določenih ukrepov prizadeti organiziranih interesnih skupin, ki običajno stojijo za njimi (Garrett in Smith: 1999: 7): države so zato prisiljene tehtati med stroški, ki bi nastali na notranjepolitičnem prizorišču zaradi upoštevanja odločitev DSB in škodo, ki bi jo utrpeli njihovi trgovinski interesi zaradi neizvajanja priporočil Pritožbenega telesa. Vendar pa so takšni izračuni držav pomembni tudi za preference slednjega, saj v vsakem primeru, ko se tožena stranka ne odloči za izvajanje priporočil, trpi tudi njegova avtoriteta v multilateralnem trgovinskem sistemu – Garrett in Smith (1999:7) zato menita, da se bo Pritožbeni organ v primeru, da bi njegova odločitev za toženo stranko pomenila visoke notranjepolitične stroške, tudi v primeru, če gre za ukrepe, ki niso v skladu s sporazumi WTO, raje odločil za pomiritev.

V svoji analizi odločitev Pritožbenega telesa tako Garrett in Smith (1999: 18-21) ugotavljata, da je verjetnost pomiritve toliko večja, kolikor večja in gospodarsko močnejša je država, ki z določenim ukrepom krši sporazume WTO. Ob tem avtorja opozarjata, da je Pritožbenemu organu na voljo veliko načinov pomiritve, tako da ni nujno, da se pomiritev odrazi v neposredni zavrnitvi panelnega poročila, ampak lahko zavzame tudi obliko subtilne – a pomembne – spremembe v pravni argumentaciji, ki toženi stranki omogoča lažje soočanje s sprejetimi priporočili. Tudi iz različnih postopkovnih odločitev Pritožbenega telesa je po mnenju Garrett in Smitha (1999: 22) razvidno, da si le-to v kar največji meri prizadeva pridobiti informacije – še posebej s strani zainteresiranih tretjih strani in organiziranih trgovinskih interesov v toženi stranki -, s pomočjo katerih

skuša oceniti stroške, ki bi jih tožene države imele z izpolnjevanjem njegovih priporočil.

Čeprav Garrett in Smith (1999: 44) priznavata, da pomenijo postopki za reševanje sporov v okviru WTO »kvantni skok« v razvoju multilateralnega trgovinskega sistema, pa obenem poudarjata:

»Sčasoma bo Pritožbeni organ začel delovati tako, kakor upajo pravniki – nepristransko in avtoritativno bo suverenim državam nalagal izpolnjevanje svojih odločitev. Ampak kratkoročno bo sprejemanje odločitev strateško in pogostoma politično. Pričakovati je, da bo Pritožbeni organ le stežka odločil proti vplivni članici WTO, če se bo ta odločitev nanašala na politično občutljivo zadevo.«

Kot je mogoče razumeti oba avtorja, se Pritožbeni organ zaveda, da bi lahko z vztrajanjem pri politično nesprejemljivih priporočilih ali sklepih multilateralnemu trgovinskemu sistemu povzročil več škode kot koristi, saj bi države dobesedno potisnil v kot: morale bi se namreč odločati med pričakovanji in preferencami domačih interesnih skupin in izvajanjem priporočil mednarodne organizacije. Če bi šlo pri tem za manjše države, ki imajo v mednarodnih trgovinskih tokovih razmeroma majhno specifično težo, bi bila stvar seveda lažja: motnje, ki bi jih neupoštevanje odločitve organov WTO s strani majhne države povzročilo v delovanju multilateralnega trgovinskega sistema bi bile neprimerno manj opazne in škodljive, kakor pa če bi se za to odločila kakšna izmed velikih držav (prim. tudi Hoekman in Mavroidis 1999: 5)

5. 2. 1. Značaj mehanizma za reševanje sporov in velikost države

Če se na tem mestu vrnem k svoji hipotezi, ki je predpostavljala, da se z velikostjo in gospodarsko močjo države težišče postopkov za reševanje sporov v okviru WTO premika od sodnega postopka k diplomaciji, lahko ugotovim, da je hipoteza pravilna. To potrjujeta tudi Garrett in Smith (1999) v svoji analizi, saj opozarjata predvsem na rahljanje proceduralnih pravil s strani Pritožbenega organa in spreminjanje pravne argumentacije

panelov, da bi tako gospodarsko močnejšim državam omogočili lažje uveljavljanje sprejetih priporočil. To seveda še ne pomeni, da so spremembe v postopkih za reševanje sporov, nastale z ustanovitvijo WTO, zgolj kozmetični popravki, ki naj zakrijejo pravo naravo multilateralnega trgovinskega sistema, v katerem imajo dogovori med gospodarskimi velesilami prednost pred pogodbeno dogovorjenimi obveznostmi: da bi prišli do malce bolj trdnega sklepa o naravi postopkov za reševanje sporov v WTO, je potrebno kot zadnje še podrobneje pogledati, kako je z samo normativno ureditvijo teh postopkov.

6. POSTOPKI ZA REŠEVANJE SPOROV V WTO: PRAVO ALI DIPLOMACIJA?

Tukaj ni potrebno ponovno podrobno predstavljati vseh značilnosti mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO in njegovih razlik v primerjavi s postopki v okviru GATT, saj je to že bilo storjeno na drugem mestu. Kot dopolnilo zgornji analizi konkretnih rezultatov postopkov za reševanje sporov, pa je potrebno tudi pogledati, ali DSU kot pogodbeni instrument predstavlja korak od diplomacije k pravu pri reševanju sporov v multilateralnem trgovinskem sistemu.

6. 1. Mednarodnopravni status priporočil DSB

Po mojem mnenju je pri tem najbolje začeti z analizo statusa, ki ga imajo sprejeta priporočila in sklepi DSB v mednarodnem pravu. Kot poudarja Jackson (1998: 85) je temeljno vprašanje na tem mestu, ali je stranka, ki ji je bilo naloženo odpraviti določen ukrep, dolžna v celoti upoštevati priporočila DSB ali lahko kako drugače povrne (»kompenzira«) škodo državi, ki zaradi ukrepa ni uspela polno izkoristiti ugodnosti, ki ji gredo po sporazumih WTO. Če pogledamo ustrezna določila DSU, takoj postane jasno, da je kompenzacija le rezervna možnost v primeru, da se določena država ne drži priporočil DSB: »sprejeto poročilo torej vzpostavi obveznost po mednarodnem pravu.« (Jackson 1998: 85). Jackson (1998: 86) tudi meni, da je iz prakse in izjav različnih držav razvidno, da je bilo priporočilo panela – če je bilo seveda sprejeto s strani vseh pogodbenic – pravno zavezujoče tudi za časa obstoja GATT, kar je »razmeroma jasno zapisano tudi v dogovoru o reševanju sporov iz tokijskega kroga pogajanj.«⁴⁸

V primerjavi z Ustanovno listino Organizacije Združenih narodov ali statutom Mednarodnega sodišča pravice, ki izrecno postulirata pravno zavezanost držav sklepom obeh institucij, »v pogodbi o ustanovitvi WTO zaman iščemo tako ekspliciten jezik.« (Jackson 1998: 87), pri čemer pa je

⁴⁸ Podrobneje o tokijskem dogovoru glej v poglavju *Reševanje sporov v okviru GATT*.

potrebno opozoriti, da vrsta določil DSU jasno opredeljuje, kakšne so obveznosti držav, ki sodelujejo v postopkih za reševanje sporov. Prvi cilj mehanizma za reševanje sporov je tako »zagotoviti umik določenih ukrepov« (DSU čl. 3.7.), pri čemer priporočila določeni članici zahtevajo, »da uskladi ukrep« (DSU čl. 19.1.) s sporazumi WTO. Še več, DSU v 1. točki 22. člena celo jasno določa, da »niti kompenzacija niti prekinitvev koncesij ali drugih obveznosti nimata pred popolnim izvajanjem priporočila,« kar po mnenju Jacksona pomeni, da DSU strankam v sporu nalaga obveznost za izvajanje sprejetega priporočila in mu s tem daje status obveznosti po mednarodnem pravu.

6. 2. Od GATT k WTO: Od diplomacije k pravu?

Če imajo priporočila DSB status mednarodnopravne obveznosti, potem bi bilo razumljivo, da so tudi postopki, ki pripeljejo do oblikovanja sklepov panelov in Pritožbenega organa bolj usmerjeni k pravilom – kot nadomestku za sodni postopek – in ne toliko k diplomatskim pogajanjem med strankama v sporu. Jackson (1998: 98) na tem mestu poudarja, da se odločitve Pritožbenega organa vse bolj berejo kot zakonsko-pravne utemeljitve sprejetih sodb, ter opozarja, da se orientiranost k pravilom pozna tudi pri izbiranju članov panela. Vlade namreč spoznavajo, da so v primerjavi s postopki v okviru GATT, postopki pred WTO mnogo bolj »legalistični« (Jackson 1998: 99), kot na istem mestu opaža Jackson, pa se tradicionalni diplomati počutijo nekolikanj nelagodno, saj naj bi »zaščita državnih interesov sedaj odvisna od pravnikov, namesto od diplomatov in politikov.«

Vendar pa Weiler (2000) opozarja pred prehitrim govorjenjem o »premiku paradigem,« kadar se govori o razlikah med reševanjem sporov v okviru GATT in ustreznimi postopki pod dežnikom WTO ter pripominja, da ostaja vprašanje, ali je z ustanovitvijo WTO v multilateralnem trgovinskem sistemu resnično prišlo do vladavine prava ali vladavine pravnikov, odprto (Weiler 2000: 4). Po njegovem mnenju so postopki reševanja sporov v WTO še vedno v marsičem podobni tistim v okviru GATT, še posebej po naslednjih značilnostih:

1. interni naravi sporov: spori tako v okviru GATT kot v okviru WTO imajo značaj interne zadeve; z njimi se ukvarja relativno ozek krog ljudi, ki delijo iste vrednote (pospeševanje proste trgovine,...), prav tako pa je reševanje sporov v okviru multilateralnega trgovinskega sistema »relativno izolirano od siceršnjega sveta mednarodnih odnosov« (Weiler 2000:5)
2. diskretni naravi sporov: trgovinske spori so obravnavani kot »občasne erupcije«, ki jih je potrebno rešiti, čemur sledi tudi izbira ljudi, ki se s posameznim sporom ukvarjajo (Weiler 2000: 5-6)
3. Medvladni naravi sporov: spori »tako rekoč pripadajo strankam v sporu, tj. vladam,« (Weiler 2000: 6) in nimajo širših implikacij na družbeni in politični ravni
4. zaupni naravi sporov: ta je po Weilerjevem mnenju (2000: 6-7) posledica ohranitve diplomatskega etosa tako v GATT kot WTO .

Mnenju, da ni spodobno govoriti o nekakšni zamenjavi paradigem pri postopkih za reševanje sporov, se pridružujejo tudi drugi avtorji: Horn in Mavroidis (1999: 2) tako menita, da DSU sicer odpravlja nekatere pomanjkljivosti mehanizma za reševanje sporov v okviru GATT – tudi za majhne države in države v razvoju – vendar temeljna struktura ostaja ista tako v GATT kot WTO. Tudi Reinhardt (2000: 8) meni, da do bistvenih sprememb v reševanju sporov po ustanovitvi WTO ni prišlo, še več, zaradi razmeroma večje kompleksnosti DSU naj bi se majhne in manj razvite države zaradi pomanjkanja izkušenj in težav z ustreznimi kadri še težje soočale z morebitnimi kršitvami sporazumov WTO s strani večjih držav (prim. tudi Horn in Mavroidis 1999: 12, Hoekman in Mavroidis 1999: 4-8).

Še posebej je na tem mestu potrebno opozoriti na dejstvo, da se reforma postopkov za reševanje sporov v urugvajskem krogu ni prav v ničemer dotaknila problema, kako uveljaviti priporočila WTO, če v sporu kot stranki nastopata majhna in velika država in slednja ne uskladi svojih ukrepov z določili iz sporazumov. Kompenzacija je - kot že večkrat omenjeno – prostovoljna, zaradi česar zmagovite stranke v sporu za njo redko zaprosijo, poražene se z njo seveda še redkeje strinjajo (Hoekman in Mavroidis 1999: 2). DSU sicer kot rezervno možnost dopušča prekinitvev

koncesij, vendar vsi omenjeni avtorji poudarjajo, da so učinki takšne prekinitve nujno kontraproduktivni, saj konec koncev gredo proti samemu namenu multilateralnega trgovinskega sistema, v primeru majhnih držav pa so močno asimetrični v škodo manjših in gospodarsko manj močnih držav.

6. 2. 1. Sklepne ugotovitve

Hipoteza, ki je predvidevala premočrtno napredovanje postopkov za reševanje sporov od diplomacije k bolj sodnemu postopku podobnemu mehanizmu, je torej vsaj deloma napačna. Vendar pa je potrebno tukaj opozoriti še na nekaj: izboljšave v postopkih za reševanje sporov so vedno šle v smeri večje transparentnosti in avtomatizma, kar se kaže predvsem pri postavljanju novih in novih časovnih rokov, katerih namen je bil postopke spraviti v pregleden in predvidljiv okvir. Tudi uvedba možnosti pritožbe na ugotovitve panela kaže na to, da so se snovalci multilateralnega trgovinskega sistema vsaj deloma zgledovali tudi po sodnih postopkih, čeprav se obenem niso mogli izogniti – ali jih nevtralizirati - čisto realnim razlikam v velikosti in gospodarski moči držav. Tudi zato Hoekman in Mavroidis (1999: 13-18) ter Horn in Mavroidis (1999: 8-15) predlagajo različne reforme DSU, ki gredo predvsem v smeri učinkovitejšega uveljavljanja priporočil (npr. z grožnjo prekinitve koncesij s strani *vseh* članic WTO) in zmanjševanja stroškov postopkov pred organi za reševanje sporov, s čimer imajo manjše in manj razvite države največ težav.

ZAKLJUČEK

Kakorkoli že pogledamo na razvoj mehanizmov za reševanje sporov v okviru GATT in WTO, lahko ugotovimo, da je od vzpostavitve multilateralnega trgovinskega sistema po II. svetovni vojni v mednarodnih ekonomskih odnosih postopoma začela prevladovati usmerjenost k pravilom. Države, ki so bile pogodbenice GATT in so zdaj članice WTO, so se namreč pogodbeno zavezale k izvajanju na točno določenih predpostavkah utemeljenih trgovinskih politik, hkrati pa so vzpostavile najprej sicer zelo osnovne potem pa sčasoma vedno bolj elaborirane postopke za ukvarjanje s kršitvami pogodbenih obveznosti.

Kljub dokaj skromni pravni podlagi za reševanje trgovinskih sporov v okviru GATT – ali pa prav zaradi nje – so pogodbenice v večih odločitvah poskušale te postopke narediti objektivnejše, predvsem pa bolj transparentne in predvidljive. Kakor je bilo mogoče videti iz analize odločitev o postopkih za reševanje sporov v okviru GATT, so države skušale z različnimi časovnimi omejitvami in podrobnejšimi opredelitvami različnih postopkov – kodificiranjem običajne prakse,... - ustvariti takšen okvir, ki bi omogočal čim hitrejšo in učinkovitejšo rešitev določenega spora. Pri tem vprašanje o naravi teh postopkov seveda nikoli ni bilo izrecno zastavljeno, vendar pa je iz odločitev razvidno, da so bile pogodbenice mnenja, da je spore mogoče reševati predvsem na diplomatski način.

Mnogi avtorji in komentatorji so ustanovitev WTO in v njenem okviru vsebovane mehanizme za reševanje sporov zato pozdravili kot odmik od diplomatskega reševanja sporov ter približevanje nekakšnemu sodnemu postopku, v okviru katerega se presoja zgolj usklajenost določenih ukrepov s pogodbenimi obveznostmi članic WTO. V tem prepričanju jih je še utrdilo dejstvo, da se poročila tako panelov kot Pritožbenega organa resnično berejo kot zakonsko-pravne obrazložitve sprejetih priporočil, na katere pa je mogoče - kadar gre za poročila panelov – vedno vložiti pritožbo in izpodbijati pravno argumentacijo, na kateri temeljijo priporočila. Podobnostim s sodnim postopkom tako vsaj na prvi - zgolj formalni – pogled ni mogoče oporekati, še posebej če kompleksnost DSU

primerjamo s pravno podlago za reševanje sporov v okviru GATT, ki je bila namenoma skromna in je v svojih določenih državah puščala mnogo manevrskega prostora za iskanje rešitev po poti diplomacije.

Vendar pa je poudarjanje preloma na področju reševanja sporov v multilateralnem trgovinskem sistemu, ki naj bi se zgodil z ustanovitvijo WTO, problematično iz več razlogov. Prvi je vsekakor ta, da DSU ni vzpostavil učinkovitega mehanizma za uveljavljanje sprejetih priporočil – njihovo upoštevanje je konec koncev še vedno v rokah posameznih držav, kar je posebej pomembno za tiste spore, v katerih kot stranki nastopata velika in majhna država. Ker DSU kot edino sankcijo – pa še to zgolj v posebnih primerih – dopušča prekinitev koncesij, so majhne države zaradi asimetričnosti učinkov prekinitve priznanih ugodnosti v veliko bolj neugodnem položaju kot pa velike države, ki si lahko zaradi svoje gospodarske moči in razvejanosti trgovinskih odnosov privoščijo neupoštevanje sprejetih priporočil. Drug razlog so še vedno visoki stroški⁴⁹ nastopanja pred organi za reševanje sporov: majhne in manj razvite države si namreč tako finančno kot kadrovske težko privoščijo učinkovito in dovolj strokovno nastopanje v postopkih za reševanje sporov, ki so z ustanovitvijo WTO in vse večjo zapletenostjo sporazumov v njenem okviru postali še kompleksnejši in težje obvladljivi. Če torej sprejmemo tezo, da se je reševanje sporov z zaključkom urugvajskega kroga resnično približalo sodnemu postopku, pa je potrebno obenem opozoriti, da je enakost držav pred organi WTO zgolj formalna, saj majhne in manj razvite države zaradi zgoraj omenjenih razlogov nimajo velikega interesa sprožiti postopkov za reševanje sporov, saj so ti pisani na kožo predvsem večjim državam.

⁴⁹ Vedeti je potrebno, da majhne države običajno nimajo na voljo potrebnega *know-howa* in kadrovskega potenciala, ki bi jim omogočal učinkovito sodelovanje v pogosto visoko strokovnih in zahtevnih razpravah pred telesi WTO, zato so za te namene prisiljene najeti specializirane odvetniške pisarne. Samo na prvi stopnji postopka je tako potrebno opraviti dve predstavitvi dokazov (običajno v obliki pravne študije in predstavitve relevantnih dejstev) ter sodelovati na dveh sejah panela, kjer je spet potrebno pripraviti pisne odgovore na morebitna vprašanja panela in strank v sporu. Če – čisto spekulativno in arbitrarno – ceno izdelave pisne predstavitve določimo pri 5000 ameriških dolarjev (kar bi v konkretnem primeru zneslo 10 000 dolarjev) in pripravo pisnih odgovorov na vprašanja pri 10 000 dolarjev, k čemur moramo zagotovo še prišteti ustrezna plačila odvetnikom (recimo 10 000 dolarjev), znašajo stroški samo na prvi stopnji 30 000 dolarjev. Če upoštevamo pritožbeni postopek in predpostavimo, da je njegov strošek podoben zgoraj navedenemu, kar bi pomenilo, da je cena celotnega postopka 60 000 dolarjev, k čemur niso prišteti potni stroški in stroški nastanitve. Kar lep zalogaj za majhno državo v razvoju...

To potrjujejo tudi podatki o tem, katere države pretežno nastopajo kot stranke v sporih. Pri tem gre seveda za tiste gospodarsko močne in razvite države, ki si že zaradi organiziranih interesov proizvajalcev ali izvoznikov ne morejo privoščiti, da bi stale ob strani, ko druge gospodarske velesile sprejemajo ukrepe, ki so - po njihovem mnenju – usmerjeni proti njihovim trgovinskim interesom. Na tem mestu je potrebno tudi poudariti, da se pomembnosti gospodarskih interesov zavedajo tudi organi WTO, ki se ukvarjajo z reševanjem trgovinskih sporov, saj je verodostojnost njihovih odločitev tesno povezana z upoštevanjem slednjih s strani strank v sporu. Če bi se namreč izkazalo, da države ne izpolnjujejo priporočil, bi se omajalo zaupanje v celoten multilateralni trgovinski sistem, kar pa ne bi bilo v interesu ne WTO ne držav članic. Zato je Pritožbeni organ prisiljen iskati takšne rešitve, ki bi posebej velikim in gospodarsko močnim državam olajšale usklajitev ukrepov s sporazumi WTO: v sporih med velikimi državami se namreč skriva nevarnost t.i. trgovinskih vojn, ki pa ne bi prizadele zgolj vpletenih držav, ampak bi imele posledice za razvoj mednarodne trgovine same.

Ali je velikost držav v postopkih za reševanje sporov v multilateralnem trgovinskem sistemu torej pomembna? Na to vprašanje lahko sicer odgovorimo pritrdilno, vendar s tem še nismo povedali celotne zgodbe. Dejstvo je namreč, da so se postopki za reševanje sporov od svojih začetkov bistveno spremenili: postali so bolj določni, bolj objektivni, predvsem pa bolj predvidljivi. Razlike v moči in velikosti držav mednarodnih – tudi, če ne predvsem gospodarskih – odnosih pa vendarle ostajajo dejstvo, ki ga ne gre spregledati. Še več, s trmastim vztrajanjem tudi pri dejanski, ne zgolj formalni, enakosti držav, bi bilo multilateralnemu trgovinskemu sistemu prav gotovo storjene več škode kot koristi. To je navsezadnje razumljivo, saj mora vsaka država iskati ravnotežje med svojimi notranjepolitičnimi – kamor spadajo tudi gospodarske – prioritetami in svojimi obveznostmi po mednarodnem pravu. S togim vztrajanjem pri odločitvah, za katere je jasno, da v veliki in gospodarsko močni državi ne samo, da ne bodo naletele na odobravanje, ampak bodo predmet ostrega nasprotovanja njenih predstavniških teles in vlade, se lahko zamajejo

temelji mednarodne gospodarske ureditve – še posebej, če je takšna države eden izmed stebrov slednje oz. bi njeno neupoštevanje odločitev pristojnih teles WTO lahko zamajalo zaupanje v sposobnost slednjih učinkovito urejati odnose med državami v multilateralnem trgovinskem sistemu. Takšno razmišljanje se – očitno - odraža tudi v odločitvah in postopkih mehanizma za reševanje sporov v okviru WTO.

SEZNAM SLIK IN TABEL

Slika 1: *vpetost predmeta raziskovanja v širšo problematiko regulacije mednarodnih ekonomskih odnosov (str. 9)*

Slika 2: *povezanost problematik v zvezi z mehanizmom reševanja sporov v okviru WTO (str.11)*

Slika 3: *Hipoteza 1 (str. 12)*

Slika 4: *Hipoteza 2 (str.13)*

Slika 5: *Postopek reševanja sporov v okviru WTO s predpisanimi roki (str. 56)*

Tabela 1: *Pomembnejše spremembe postopkov za reševanje sporov v okviru GATT (str. 40)*

Tabela 2: *Države, sodelujoče v postopkih reševanja sporov kot tožniki, tožene stranke ali oboje (str. 57)*

Tabela 3: *Kategorije držav, sodelujočih v postopkih reševanja sporov kot tožniki ali tožene stranke (str. 58)*

Tabela 4: *Delež iniciiranih sporov glede na posamezno državo oz. kategorije držav (str. 58)*

Tabela 5: *Delež sporov, v katerih je posamezna država ali kategorija držav nastopala kot tožena stranka (str. 59)*

Tabela 6: *Število sporov med posameznimi državami oz. kategorijami držav, ki so nastopale kot tožene stranke ali kot tožniki (str. 60)*

VIRI

Monografije in članki:

Arup, Christopher (2000) *The New World Trade Organisation agreements: globalizing law through services and intellectual property*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anderson, Kym (2002) Peculiarities of retaliation in WTO dispute settlement system. Iz: <http://www.adelaide.edu.au/CIES/0207.pdf>

Busch, Marc L. (1999) Democracy, consultation and panelling of disputes under GATT. V: *Journal of conflict resolution* 44, No.4, str. 425-446.

Croome, John (1999) *Guide to the Uruguay Round Agreements*. Geneva: The World Trade Organization.

Davey, William J. (1987) Dispute settlement in GATT. *Fordham International Law Journal* 51.

Garett, Geoffrey in James Smith (1999) *The politics of WTO dispute settlement*. Iz: <http://www.yale.edu/leitner/pdf/1999-05.pdf>

Hudec, Robert E. (1998) Does the Agreement on Agriculture Work? Agricultural disputes after Uruguay round. *International Agricultural Research Consortium Working Paper No.98/2*. Iz: <http://agecon.lib.umn.edu/iatrc/wp9802.pdf>

Hoekman, Bernard M. in Petros C. Mavroidis (1999) *WTO dispute settlement, transparency and surveillance*. Iz: http://www1.worldbank.org/wbiep/trade/papers_2000/dispute_settlement.pdf

Horn, Henrik in Petros C. Mavroidis (1998) *Remedies in the WTO dispute settlement system*. Iz: http://www1.worldbank.org/wbiep/trade/papers_2000/BPdisput.PDF

Jackson, John H. (1998) *The World Trade Organization: constitution and jurisprudence*. London: Pinter.

Jackson, John H. (2000) The role and effectiveness of the WTO dispute settlement mechanism. Iz: <http://muse.jhu.edu/demo/btf/2000.1jackson.html#top>

Jackson, John H. (1999) *Dispute settlement and the WTO*.

Kissinger, Henry (1995) *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.

Koskeniemi, Martti (1990) *Politics of international law*. V: *European Journal of International Law*, Vol 1., No. 1/2, str. 4-32.

- Loth, Wilfried (2000) Die Teilung der Welt: Geschichte des kalten Krieges 1941-1955. Berlin: dtv.
- Morgenthau, Hans (1995) Politika med narodi: borba za moč in mir. Ljubljana: DZS.
- Malanczuk, Peter (2001) Akehurst's introduction to international law. London, New York: Routledge.
- Palmer, David in Petros C. Mavroidis (1999) Dispute Settlement in World Trade Organization: practice and procedure. The Hague: Kluwer Law International.
- Puente, Susana Hernandez (1998) Section 301 and the New WTO Dispute Settlement Understanding. Iz: <http://www.nsulaw.nova.edu/student/organizations/ILSAJournal/2-1/hernandez.htm>
- Raghavan, Chakravarthi (1999) The World Trade Organization and its Dispute Settlement System: Tilting the balance against the South. Iz: <http://www.twinside.org.sg/title/tilting.htm>
- Reinhardt, Eric (1999) Agressive Multilateralism: The determinants of GATT/WTO dispute initiation. Iz: <http://agecon.lib.umn.edu/iatrc/wp9802.pdf>
- Russett, Bruce in Harvey Starr (1996) Svetovna politika: izbira možnosti. Ljubljana: FDV.
- Ruggie, John Gerard (1998) Constructing the world polity: essays on international institutionalization. London, New York: Routledge.
- Shaw, Malcolm N. (1997) International law. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svetličič, Marjan (1996) Svetovno podjetje: izzivi mednarodne proizvodnje. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Šabič, Zlatko (1999) Voting in international organisations: mere formality or a matter of substance. Ljubljana: FDV.
- Trebilcock, Michael J. in Robert Howse (1995) The Regulation of international trade. London, New York: Routledge.
- Westin, Susan S. (2000) US experience in the dispute settlement system: the first five years (report from United States General Accounting Office). Iz: <http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/useftp.cgi?lpadress=162.140.64.21&filename=n700202t.pdf&directory=/diskb/wais/data/gao>
- Weiler, J.H.H. (2000) The EU, the WTO and NAFTA: towards a common law of international trade?

Sporazumi in odločitve GATT oz. WTO:

(1994) The results of Uruguay round of multilateral trade negotiations: the legal texts. Geneva: GATT.

Drofenik, Jože (komentator) (1995) Sporazumi Svetovne trgovinske organizacije in obveze republike Slovenije. Ljubljana: Center Marketing International.

Working Procedures for the Appellate Review (Second Version, February 1997).

Decision on 5 April 1966 on Procedures under Article XXIII (14S/18)

Understanding regarding Notification, Consultation, Dispute Settlement and Surveillance (L/4907).

Ministerial Declaration of 29 November 1982, Decision on Dispute Settlement.

Decision on Dispute Settlement of 30 November 1984 (L/5718).

Decision of 12 April 1989 on Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures.

Decision of 22 February 1994 on Extension of the April 1989 Decision on Improvements to the GATT Dispute Settlement Rules and Procedures.

Rules of conduct for the understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes.

Odločitve panelov v GATT/WTO in Pritožbenega telesa v WTO:

European Communities – Measures Affecting the Importation of Certain Poultry Products, WT/DS27/AB/R (23. julij 1998)

Japan – Taxes on Alcoholic Beverages, WT/DS11/R, WT/DS8/R in WT/DS10/R (11. julij 1996)

United States – Restrictions on Imports of Tuna and Tuna products from Canada, BISD 29S/91 (22. februar 1982)

United States – Standards for reformulated and conventional gasoline, WT/DS2/R (20. maj 1996)

POPRAVEK

V 4. poglavju z naslovom *Postopki za reševanje sporov v okviru WTO* je v točki 4.2. *Pravni viri* na strani 44 v 11 in 12 vrstici prišlo do tipkarske napake. Stavek »Člen 38(1) Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča tako med pravne vire prišteva mednarodne pogodbe, obče pravo, splošna pravna načela in sodne odločbe ter pisanja najbolj kvalificiranih in uglednih juristov.« se pravilno glasi takole: »Člen 38(1) Statuta Mednarodnega sodišča pravice tako med pravne vire prišteva mednarodne pogodbe, obče pravo, splošna pravna načela in sodne odločbe ter pisanja najbolj kvalificiranih in uglednih juristov.«